

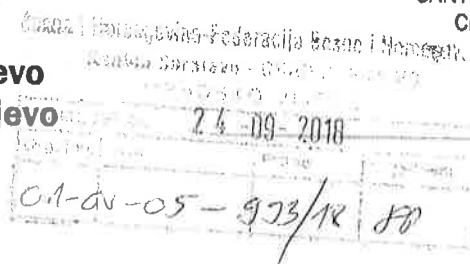
BOSNA I HERCEGOVINA
Federacija Bosne i Hercegovine
KANTON SARAJEVO
GRAD SARAJEVO
GRADONAČELNIK

Grad Sarajevo
City of Sarajevo

BOSNIA AND HERZEGOVINA
Federation of Bosnia and Herzegovina
CANTON OF SARAJEVO
CITY OF SARAJEVO
MAYOR

Broj: 01-05-4333-1/18
Sarajevo, 20.09.2018.godine

GRAD SARAJEVO
GRADSKO VIJEĆE GRADA SARAJEVA
N/r dr. Igor Gavrić, predsjedavajući

Predmet: Materijal za Komisiju za spomenike Gradskog vijeća Grada Sarajeva, dostavlja se;-

Poštovani,

U prilogu akta dostavljam:

- Inicijativu gradskog vijećnika Handžić Vibora
- Informaciju Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu

Molim Vas da navedene materijale dostavite Komisiji za spomenike Gradskog vijeća Grada Sarajeva.

S poštovanjem,

Prilog:
-kao u tekstu

Adresa: Hamdije Kreševljakovića 3, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
Tel: +387 33 208 340, +387 33 443 050; Fax: +387 33 208 341
e-mail: grad@sarajevo.ba; web: www.sarajevo.ba

EYOF 2019
Sarajevo & East Sarajevo

Univerzitet u Sarajevu

Institut za historiju

Broj: 0301-684/18
Datum: 23.07.2018.

Bosna i Hercegovina-Federacija Bosne i Hercegovine
Kanton Sarajevo - GRAD SARAJEVO
GRADONAČELNIK

PRIMLIJENO: 25-07-2018

Organizaciona jedinica	Klasifikaciona oznaka	Redni broj	Broj priloga
08	23	4267	

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Kanton Sarajevo
Grad Sarajevo
Gradska Uprava

Služba za urbano planiranje, investicije, stambene i komunalne poslove
Ul. Hamdije Kreševljakovića 3, Sarajevo

PREDMET: Informacija – dostavlja se

Poštovani,

Vašim dopisom broj: 08-23-4051/18 od 11.07.2018. godine tražili ste dostavu informacija o činjenicama vezanim za oslobađanje Sarajeva 1945. godine, a u vezi sa Inicijativom za dopunu natpisa n Spomen ploči pored Vječne vatre.

Koliko smo razumjeli pored činjenica „vezanih za oslobođenje“, iz navedenog dopisa, interesuje vas sastav jedinica koje su sudjelovale u toj operaciji.

S obzirom da se radi o tematici koja je izuzetno bila prisutna u historiografiji mi vam šaljem dijelove studije „Sarajevska operacija“ kao i jedan feljton Muhidina Pelesića, u kojima je detaljno obrađeno sve što vas interesuje,

Dijelove koji bi vam mogli biti korisni smo posebno istaknuli.

V. D. DIREKTOR

PRILOG: kao u tekstu

Dr. Muhamed Nametak

Dostaviti:

- Naslovu
- A/a

BOLEDO I SLOVA
**SARAJEVSKA
OPERACIJA**

Organizatori

KOMANDA SARAJEVSKE ARMIJSKE OBLASTI — SARAJEVO
VOJNOISTORIJSKI INSTITUT — BEOGRAD

VOJNOIZDAVACKI I NOVINSKI CENTAR

Za organizatore:

Anton LUKEŽIĆ, general-potpukovnik

Recenzenti:

Radovan VUKANOVIC, general-pukovnik - recenzent knjige

Svetozar ORO, general-potpukovnik — recenzent edicije

Prof. *Drago* RAKOCEVIC, general-potpukovnik — recenzent edicije

Biblioteka

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI JUGOSLAVIJE
KNJIGA DVESTA SEDAMDESET SESTA
JUGOSLAVIJA

Posebna edicija

»ZA POBJEDU I SLOBODU«
KNJIGA OSMA

4 UREĐIVAČKI ODBOR

Rohmija KADENIC, general-pukovnik, predsjednik, članovi: *Ali* ŽU-
TM *RISIO* DZUNOV, *Milun* DALJEVIĆ, general-pukovnik, *Dako*
, general-pukovnik, *Žika* STOJSIC, general-potpukovnik, *Fa-*
bijan TRGO, general-potpukovnik, *Veljko* MILADINOVIC, general-
potpukovnik, *Joca* TARABIC, general-potpukovnik, *Metodije* KO-
TEVSKI, general-potpukovnik, *August* VRTAR, general-potpukov-
nik, *Svetozar* ORO, general-potpukovnik, *Mišo* LEKOVIC pukovnik
†TMLAGIĆ Pukovnik, *Viktor* KUCAN, pukovnik, *Radomir*
KO VIC, pukovnik.

Glavni i odgovorni urednik

Ivo MATOVIC, pukovnik

Tekst odabrao, pripremio i stručno redigovao

Radomir PETKOVIC, pukovnik

Urednik

Rajko ŠARENAC, pukovnik

OKRUGLI STO
5. aprila 1985.

ZA POBJEDU I SLOBODU
SARAJEVSKA
OPERACIJA

Učesnici govore

Beograd, 1986.

SNAGE ANGAŽOVANE U OPERACIJI

a) Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije:

Drugi udarni korpus, sa 3, 29. i 37. divizijom — Artiljerijska grupa;

Treći udarni korpus, sa 27 i 38. divizijom;

Peti udarni korpus (Operativna grupa), sa 4. i 10. divizijom, i

Grupa brigada zeničkog sektora (11, 13. i 18. brigada), Artiljerijska brigada i Tenkovačka četa.

Vazduhoplovstvo je imalo zadatak podrške napada.

Treća divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (1, 2. i 3. brigada).

b) Neprijateljske njemačke i ustaško domobranske snage:

Dvadeset prvi brdski armijski korpus (181. pješadijska divizija, ojačana pukom »Bergmann«, bojna 1. ustaškog zdrug, 964. tvrđavska brigada, delovi 1. bojne ustaškog zdrug i bojna 18. ustaškog zdrug, 369. legionarska divizija, 2. gorski ustaško-domobranski zdrug, 9. ustaški zdrug, SS policijski puk NAGEL, 2. ustaški zdrug, 834, 920. i 935. Landeschützen bataljon, dijelovi 5. ruskog zaštitnog korpusa i 969. tvrđavske brigade, 359. puk 181. pješadijske divizije, 3. ustaška doknadna pukovnija i 7. SS divizija »Princ Eugen«. Ukupno neprijateljske snage imale su 63.000 vojnika.

II

KOMANDNI SASTAV JEDINICA KOJE SU UČESTVOVALE U SARAJEVSKOJ OPERACIJI

OPERATIVNI ŠTAB SARAJEVSKE GRUPE KORPUSA JUGOSLOVENSKE ARMije

1. General-major RADOVAN VUKANOVIC, komandant, danas general-pukovnik u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd, narodni heroj;
2. General-major SLAVKO RODIĆ, zamjenik komandanta, umro u Beogradu 1949. godine, kao general-potpukovnik, narodni heroj;
3. Pukovnik PERO KOSORIĆ, član Štaba, u Beogradu umro 1969. godine, kao general-pukovnik, narodni heroj;
4. Potpukovnik DRAGO ĐUKANOVIC, načelnik Štaba, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;
5. Potpukovnik MILORAD MIJATOVIĆ, pomoćnik načelnika Štaba, danas pukovnik u penziji, Sarajevo.

ŠTAB 2. UDARNOG KORPUSA

1. General-major RADOVAN VUKANOVIĆ, komandant, danas general-pukovnik u penziji, Beograd, narodni heroj;

2. Pukovnik VOJIN NIKOLIC, politički komesar, danas general-pukovnik u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd, narodni heroj;
3. Pukovnik DOKO MIRAŠEVIĆ, zamjenik komandanta;
4. Potpukovnik VELJKO ZIZIC, načelnik Štaba;

ŠTAB ARTILJERIJSKE GRUPE 2. UDARNOG KORPUSA

1. Major DUŠAN SEKULIĆ, komandant;
2. Major VUKOTA RADOVIC, politički komesar, danas general-major u penziji, Titograd;
3. Kapetan DUŠAN STOJOVIC, pomoćnik političkog komesara, poginuo u toku operacije;
4. Poručnik MILUTIN BABOVIĆ, načelnik Štaba.

ŠTAB 3. CRNOGORSKE UDARNE DIVIZIJE

1. General-major SAVO BURIC, komandant, umro u Beogradu 1963. godine, kao general-potpukovnik, narodni heroj;
2. Potpukovnik SVETOZAR RADOJEVIC, politički komesar, danas general-potpukovnik u penziji, Novi Beograd;
3. Major RADIVOJE VUKIČEVIĆ, pomoćnik političkog komesara;
4. Potpukovnik NIKO JOVIČEVIĆ, načelnik Štaba, danas general-potpukovnik u penziji, Herceg-Novi;

ŠTAB 5. CRNOGORSKE PROLETERSKE UDARNE BRIGADE

1. Major VOJSLAV ĐURAŠEVIĆ, komandant, Titograd;
2. Major NOVICA PEROVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Novi Beograd;
3. Poručnik BOŽO STANOJEVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Kapetan RADE PRELEVIC, pomoćnik političkog komesara, danas u Ti to gradu;

*ŠTAB 7. CRNOGORSKE OMLADINSKE UDARNE BRIGADE
"BUDO TOMOVIC"*

1. Major KRCUN MAŠANOVIC, komandant;
2. Major MIČUN JAUKOVIĆ, politički komesar, umro u Beogradu 1969. godine, kao sekretar Saveznog vijeća Skupštine SFRJ;
3. LUKA CELEBIC, načelnik Štaba.

ŠTAB 9. CRNOGORSKE UDARNE BRIGADE

1. Major DUŠAN DRAGOVIĆ, komandant;
2. Major PEJO RAJIČEVIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;

ŠTAB 29. HERCEGOVAČKE UDARNE DIVIZIJE

1. General-major VLADO ŠEGRT, komandant, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, Sarajevo, narodni heroj;
2. Potpukovnik VUKAŠIN MICUNOVIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan NIKOLA VIDACIĆ, zamjenik komandanta (za divizijsku vojnu oblast), danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Major ACO BABIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, član Savjeta Republike BiH, Sarajevo;
5. Pukovnik DRAGO ĐUKANOVIĆ, načelnik Štaba, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;
6. Kapetan FRANJO TOMAIĆ, zastupnik načelnika Štaba od 22. 3. 1945, danas u Osijeku;

ŠTAB 10. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. Major RADOMIR MIRKOVIĆ, komandant, umro u Beogradu 1979. godine, kao pukovnik u penziji;
2. Major SVETO KOVAČEVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Kapetan MILAN PAPIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Kapetan MILAN MILATOVIĆ MILJO, pomoćnik političkog komesara od 27. 3. 1945. godine, danas pukovnik u penziji;
5. Kapetan HRVOJE TICINOVIĆ, načelnik Štaba.

ŠTAB II. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. Kapetan SLAVKO SKENDER, komandant, umro u Beogradu, kao pukovnik u penziji;
2. Major BOZIDAR IVANOVIĆ, politički komesar, umro u Sarajevu, kao profesor Više pedagoške škole;
3. VOJIN VUJOVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Herceg-Novi;
4. Kapetan DZEMAL MUMINAGIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u rezervi i predsjednik SUBNOR-a BiH, Sarajevo;
5. ALEKSA BENIĆ, načelnik Štaba, sada u Dubrovniku.

Štab 12. hercegovačke udarne brigade

1. Major LJUBO MILJANOVIĆ, komandant, poginuo 1945. u Bijelom Polju kod Mostara, kao komandant 3. brigade KNOJ-a;
2. Major PETAR MIŠELJIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Zagreb;
3. Major OMER MRGAN, zamjenik komandanta, umro u Mostaru 1980. godine, kao general-major;

4. Kapetan MILAN MILIČEVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji;
5. Kapetan RADIVOJE BRONZIC, načelnik Štaba, Dubrovnik.

STAB 13. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. MILAN TABAKOVIĆ, komandant, danas pukovnik u penziji, Dubrovnik;
2. Major LUKA RATKOVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. MAKSIM BULAT, zamjenik komandanta (od 22. 3. 1945) u Beogradu;
4. Kapetan DRAGO VUKOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji, Beograd;
5. HUSEIN ALIKALFIĆ, načelnik Štaba, Mostar.

STAB 14. HERCEGOVAČKE UDARNE BRIGADE

1. Major RADOVAN ŠAKOTIĆ, komandant, poginuo 7. 5. 1945. kod Vrhnika (Slovenija), kao komandant iste brigade;
2. Major MIRKO IGNJATIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Kapetan MILE VUKALOVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Poručnik HUSO ALIKOFTIĆ, načelnik Štaba.

STAB ARTILJERIJSKE BRIGADE 29. DIVIZIJE

1. Kapetan TRIPO BJELICA, komandant, umro u Trebinju;
2. Major SLAVKO DURIĆ, politički komesar, umro u Skoplju;
3. Kapetan RISTO VASKOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, pukovnik u penziji, umro u Beogradu;
4. Poručnik FRANJO LUŽAR, načelnik Štaba, poginuo 12. 4. 1945. kod Kiseljaka.

STAB 37. SANDŽAČKE UDARNE DIVIZIJE

1. Major ČEDOMIR DRULOVIĆ, komandant, sada general-potpukovnik u penziji, Beograd;
2. Potpukovnik DANILO KNEŽEVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Major HALIL HADŽIMURTEZIĆ, zamjenik komandanta (za divizijsku vojnu oblast), sada general-anajor u penziji, Beograd, narodni heroj;
4. Major VOJO TERIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji i književnik, Beograd;
5. Kapetan VLADO DRAGOVIĆ, načelnik Štaba.

Institut za historiju

Stab 3. sandžačke proleterske udarne brigade

1. Major JAGOS MIRKOVIĆ, komandant, umro u Beogradu 1976, kao pukovnik u penziji;
2. Major DUŠAN TOMOVIĆ, politički komesar, umro;
3. Kapetan RADOJICA SEKULIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Bijelo Polje;
4. Kapetan ALEKSANDAR BUJIŠIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji, Zemun;
5. Poručnik STEVO MAKSIMOVIĆ, načelnik Štaba, danas potpukovnik u penziji, Beograd;

STAB 4. SANDŽAČKE UDARNE BRIGADE

1. Kapetan MILOŠ VLAHOVIĆ, komandant, danas potpukovnik JL penziji, Bijelo Polje;
2. Major SLOBODAN LUČIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Major VLADIMIR LEČIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Novi Sad;
4. Kapetan BOGDAN GLEDOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji, Beograd;
5. Poručnik PAVLE DUKANOVIĆ, načelnik Štaba, Pljevlja.

STAB 5. SANDŽAČKE UDARNE BRIGADE

1. Major BOSKO SKRBOVIĆ, komandant, danas general-potpukovnik u penziji, Novi Beograd;
2. Major SIMO GRBOVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Kapetan JOSIF STRUNJAS, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Beograd;
4. OBRAD ĐOKOVIĆ-ČEPERAC, načelnik Štaba, danas u Pljevljima.

STAB ARTILJERIJSKE BRIGADE 37. DIVIZIJE

1. Kapetan KRAJIMIR GRBOVIĆ, general-major u penziji;
2. Major RADOMIR OBRADOVIĆ, politički komesar, pukovnik u penziji;
3. Kapetan DRAGOLJUB OBRADOVIĆ, pomoćnik komesara, umro;
4. Kapetan ILIJA NIKOLIĆ, zamjenik komandanta, pukovnik, umro;
5. Kapetan ASANIN DANILO, načelnik štaba, umro.

STAB 3. UDARNOG KORPUSA

1. Pukovnik PERO KOSORIĆ, komandant, umro u Beogradu 1969. godine, kao general-pukovnik, narodni heroj;

2. Pukovnik BLAŽO DURIČIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, narodni heroj, Sarajevo;
3. VOJO LJUJIC, zamjenik komandanta, Sarajevo — Vogošće;
4. Pukovnik RUDOLF PETOVAR, načelnik Štaba, danas general-pukovnik u penziji, Beograd;

STAB 27. ISTOČNOBOSANSKE DIVIZIJE

1. Pukovnik MILOŠ ZEKIĆ, komandant, umro u Beogradu kao general-potpukovnik u penziji, narodni heroj;
2. Potpukovnik ZARIJA ŠKEROVIĆ, politički komesar, danas general-potpukovnik u penziji, Novi Beograd;
3. Major ASIM HODŽIĆ, pomoćnik političkog komesara, general-pukovnik u penziji, Sarajevo;
4. Major JAKOV VODUŠEVIĆ, načelnik Štaba, umro u Beogradu 1969. godine, kao pukovnik u penziji.

ŠTAB 16. MUSLIMANSKE UDARNE BRIGADE

1. Major SPASO MIČIĆ, komandant, umro kao general-major 1985. godine, naredni heroj;
2. Major ČAMIL KAZAZOVIĆ, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Major OMER DEDIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan AHMET DONLAGIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas pukovnik u penziji u Beogradu;
5. Kapetan SELIM ZELINČEVIĆ, načelnik Štaba, danas u Bosanskom Brodu.

STAB 19. BIRČANSKE UDARNE BRIGADE

1. Major RATKO JOVIĆIĆ, komandant, danas general-major u penziji, Sarajevo;
2. Major NIKOLA ANDRIĆ, politički komesar, danas član Savjeta Republike;
3. Poručnik ARSLAN GOTOVUŠIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan MIRKO SIMIĆ, zamjenik komandanta;
5. Poručnik ŽIVKO GAJIĆ, načelnik Štaba.

Stab 20. romanijske udarne brigade

1. Major RADOMIR ŠČEPANOVIĆ, komandant, general-major u penziji, Beograd;
2. Major KOŠTA BANJAC, politički komesar, Beograd;
3. Kapetan MOMIR KOPRIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan RAFAEL ALTARAC RATKO, pomoćnik političkog komesara.

Stab 38. istočnobosanske udarne divizije

1. Potpukovnik FRANJO HERLJEVIĆ, komandant, danas general-pukovnik, član Savjeta Federacije, Beograd;
2. Potpukovnik MILUTIN PEJANOVIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan SALEM ČUZRIC, načelnik Štaba;
4. Major MILAN VUKOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Sarajevo.

STAB 17. MAJEVIĆKE UDARNE BRIGADE

1. Major STOJANDA MILINOVIC, komandant, danas general-major u penziji, Beograd;
2. Major RAJKO SKALJAK, politički komesar, umro u Beogradu;
3. Kapetan MILOŠ ILIĆ, pomoćnik političkog komesara;
4. Poručnik KURBEGOVIĆ MUHAMED SANAC, načelnik Štaba, umro kao pukovnik u Zagrebu.

STAB 18. HRVATSKE UDARNE BRIGADE

1. Major SLOBODAN KEZUNOVIC, komandant, danas general-major u penziji, član Republičke konferencije SSRN BiH;
2. Major JOVO RADIO, politički komesar;
3. Kapetan MATO BELIĆ, zamjenik komandanta;
4. Kapetan ILIJA MATANOVIC, pomoćnik političkog komesara, umro;
5. Poručnik STANISLAV KOSTOVSKI, načelnik Štaba.

Stab 21. tuzlanske udarne brigade

1. Major VOJO LAZAREVIC, komandant, pukovnik u penziji;
2. Major LJUBO ANTIC, danas pukovnik u rezervi, Beograd;
3. Kapetan SPASAN RISTIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas u Sarajevu;
4. Kapetan MILE MICIĆ, načelnik Štaba, danas u Beogradu.

Stab 5. udarnog korpusa

1. General-major SLAVKO RODIĆ, komandant, umro u Beogradu 1949. godine, kao general-potpukovnik, narodni heroj;
2. Pukovnik ILIJA DOSEN, politički komesar, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, narodni heroj, Beograd;
3. Pukovnik NIKOLA KARANOVIC, zamjenik komandanta, danas general-pukovnik u penziji, narodni heroj, Split;
4. Potpukovnik MILORAD MIJATOVIĆ, načelnik Štaba, danas pukovnik u rezervi, Sarajevo;

6. VELIMIR KNEŽEVIĆ, načelnik Štaba, danas general-pukovnik u penziji;
5. Major DŽEMIL ŠARAC, načelnik političkog odjeljenja, danas general-pukovnik u penziji, Sarajevo;

STAB OPERATIVNE GRUPE 5. KORPUSA (4. i 10. DIVIZIJE)

1. Pukovnik NIKOLA KARANOVIĆ, komandant, danas general-pukovnik u penziji, narodni heroj, Split;
2. Pukovnik ILIJA DOŠEN, politički komesar, danas general-major u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd.

Stab 4. krajiške udarne divizije

1. Pukovnik PETAR VOJNOVIĆ,* komandant, umro kao general-major u Beogradu;
2. Potpukovnik DMITAR BAJALICA, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Beograd;
3. Potpukovnik STEVO RAUŠ, zamjenik komandanta, danas general-pukovnik u penziji, narodni heroj, Beograd;
4. Major DUŠAN DOZET, pomoćnik političkog komesara, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;
5. Potpukovnik TEUFIK PLETLIĆ, načelnik Štaba, danas general-major u penziji, Novi Beograd.

STAB 6. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major MILANČIĆ MILJEVIĆ, umro 1983. godine u Banja Luci, kao general-major u penziji;
2. Major SVETO ALEKSIC, politički komesar, Beograd;
3. Kapetan MILAN MILIUS, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Beograd;
4. Kapetan SAVO POPOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Beograd;
5. MIRKO SIMIĆ, načelnik Štaba, danas pukovnik u penziji, Beograd.

STAB 8. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major SAJO GRBIĆ, komandant, umro u Beogradu, kao pukovnik u penziji;
2. Major SLAVKO HAVIĆ, politički komesar, Zagreb;
3. Kapetan BRANKO VIGNJEVIĆ, zamjenik komandanta, danas pukovnik u penziji, Zagreb;

* U vrijeme borbi za oslobodjenje Sarajeva (22. 3. — 12. 4. 1945. godine) komandovao grupom brigada zeničkog sektora, divizionom za to vrijeme komandovao zamjenik komandanta Stevo Rauš.

4. Kapetan VELJKO MILADINOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas general-potpukovnik u penziji, Beograd;
5. Kapetan ĐORĐE VUČENOVIC, načelnik Štaba, danas pukovnik u penziji, Beograd.

STAB GRUPE BATALJONA 4. DIVIZIJE

1. Major MIĆO KULUNDŽIJA, komandant, general-major u penziji;
2. Kapetan SAVO POPOVIĆ, politički komesar, pomoćnik političkog komesara 6. krajiške brigade, general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan ĐURO MILINOVIC, zamjenik komandanta.

STAB 10. BOSANSKE UDARNE DIVIZIJE

1. Pukovnik VOJO TODOROVIĆ LERER, komandant, danas general-pukovnik u penziji, član Savjeta Federacije, Beograd, narodni heroj;
2. Potpukovnik RADE BASIC, politički komesar, danas pukovnik u penziji, Novi Beograd, narodni heroj;
3. Pukovnik UROS BOGUNOVIC ROCA, zamjenik komandanta, danas general-major u penziji, Zagreb, narodni heroj;
4. Major ADEM KOVACEVIĆ, pomoćnik političkog komesara, danas član Savjeta Republike BiH, Sarajevo;
5. Potpukovnik MESUD HOTIC, načelnik Štaba, danas general-major u penziji, Beograd.

STAB 7. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major RADE BRKIC, komandant, danas pukovnik u penziji, narodni heroj, Novi Beograd;
2. Major DRAGO MARIĆ, politički komesar, danas general-major u penziji, Beograd;
3. Kapetan KRSTO PROLE, zamjenik komandanta, umro 1961. godine u Sarajevu, kao pukovnik Narodne milicije;
4. Kapetan BOŽO MASANOVIĆ, pomoćnik političkog komesara, Beograd;
5. Kapetan LAZAR SIMIC, načelnik Štaba, Beograd.

STAB 9. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major VELJKO STOJAKOVIĆ, komandant, danas pukovnik u penziji, Sarajevo;
2. Major SLAVKO MARIĆ, politički komesar, danas u Beogradu;
3. Kapetan MILOVAN SAMARDŽIJA, pomoćnik političkog komesara, danas general-major u penziji, Novi Beograd;

4. Kapetan MILAN KAPELAN, zamjenik komandanta;
5. Poručnik JOCO KUNF, načelnik Štaba, Slankamen, AP Vojvodina.

STAB 17. KRAJIŠKE (RAMSKE) UDARNE BRIGADE

1. Major ŠEFIK TALIĆ, komandant, danas profesor Univerzитета u Beogradu;
2. Major PERO RODIC, politički komesar;
3. Kapetan ILIJA CRNOGORAC, zamjenik komandanta od 9. 3. 1945. godine;
4. Kapetan ŠEMSO TABAKOVIC, pomoćnik političkog komesara, danas profesor u Banjaluci;
5. Kapetan JOVO RADIC, načelnik Štaba od 11. 3. 1945. godine.

STAB GRUPA BRIGADA ZENIČKOG SEKTORA

1. Pukovnik PETAR VOJINOVIC, komandant, umro kao general-major u Beogradu;
2. Major DUŠAN DOZET, zamjenik komesara;
3. TEUFIK PLETINIC, načelnik Štaba.

STAB 11. KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

1. Major MIKAN MARJANOVIC, komandant, narodni heroj;
2. Major JOCO MARJANOVIC, politički komesar, profesor na fakultetu u Sarajevu;
3. Major MIRKO BAŠIC, zamjenik komandanta;
4. Kapetan MEHMED IMŠIR PAŠIC, načelnik Štaba;
5. Kapetan ŽIVKO RODIC, zamjenik komesara.

Stab 13. krajiške udarne brigade

1. Major PERO KASAPOVIC, komandant;
2. Major DANILO ĐIDRA, politički komesar;
3. Kapetan VUKAŠIN MILIC, pomoćnik političkog komesara;
4. Kapetan MLADO STANIC, zamjenik;
5. Kapetan VINKO MENART, načelnik Štaba.

STAB 15. SREDNJOBOSANSKE UDARNE BRIGADE

1. Major DRAGUTIN CURGUZ, komandant, pukovnik u penziji;
2. Kapetan PERO DIVJAK, politički komesar, pukovnik u penziji;
3. Kapetan VELJKO ŠIPKA, zamjenik komandanta;
4. Kapetan ĐURO KORICA, pomoćnik političkog komesara;
5. Kapetan VLADO JOTANOVIC, načelnik Štaba.

STAB ARTILJERIJSKE BRIGADE 5. KORPUSA

1. Major DANE MILJUŠ, komandant, pukovnik u penziji;
2. Major MILOVAN FILIPOVIĆ, politički komesar;
3. Kapetan ZVONKO STEFANOVIĆ, načelnik Štaba.

Štab 3. (bosanskohercegovačke) divizije knoj-ii

1. Potpukovnik DANILO KOMNENOVIĆ, komandant, general-potpukovnik u penziji, Beograd, član Savjeta Republike, narodni heroj;
2. Potpukovnik ŠPIRO SRZENTIĆ, politički komesar;
3. Major RAHMIJA KADENIĆ, zamjenik političkog komesara, general-pukovnik u penziji;
4. Major OBREN IVKOVIC, načelnik Štaba, umro u Sarajevu 1972. godine, kao pukovnik u penziji, narodni heroj;
5. Major GAŠO ČEČUR, komandant grupe bataljona na Bjelašnici — zamjenik komanda ta 3. (Hercegovačke) brigade KNOJ-a, pukovnik u penziji, Beograd.

KOMANDA ODBRANE GRADA SARAJEVA

1. VLADIMIR PERIĆ VALTER, komandant, sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, narodni heroj, poginuo 6. aprila 1945. godine na Marindvoru, kod Fabrike duhana;

Članovi Štaba

1. Dr ZAIM ŠARAC, predsjednik Gradskog NO odbora Sarajevo;
2. VOJO OSMOKOVIĆ, šef Obavještajnog centra Jugoslovenske armije, Sarajevo, pukovnik u penziji, Beograd;
3. ENVER KRZIC, šef Odsjeka OZN-e i sekretar Vojnog komiteta, penzioner u Beogradu;
4. Inž. IBRAHIM FILIPOVIĆ, rukovodilac službe, penzioner u Sarajevu;
5. SAFET DŽINOVIĆ, organizacioni sekretar MK KPJ Sarajevo do marta 1945, umro u Sarajevu.

III

*Naši gubici: 637 poginulih, 2.020 ranjenih i 27 nestalih.
Neprijateljevi gubici: 5.700 poginulih i 6.000 zarobljenih.*

Grupa korpusa u sarajevskoj operaciji

Sastav jedinica:

— 2. KORPUS: 3. udarna divizija (5. 7. i 9. brigada), komandant, general-major SAVO BURIĆ, narodni heroj, umro 1963. kao general-potpukovnik JNA. Politički komesar, potpukovnik SVETOZAR RADOJEVIĆ, general-potpukovnik u penziji.

29. hercegovačka divizija (10. 11. 12. 13. 14. i art. brigada), komandant, general-major VLADO ŠEGRT, general-major u rezervi. Politički komesar potpukovnik VUKASIN MIĆUNOVIĆ, general-major u penziji.

37. sandžačka divizija (3. 4. i 5. brigada) komandant, major ĆEDOMIR DRULOVIĆ, narodni heroj, general-potpukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik DANILO KNEŽEVIĆ, pukovnik u penziji.

— 3. KORPUS: 27. istočnobosanska divizija (16. 19. i 20. brigada) komandant, potpukovnik MILOŠ ZEKIĆ, narodni heroj, umro kao general-potpukovnik. Politički komesar, major ZARIJE SKEROVIĆ, general-potpukovnik u penziji.

38. istočnobosanska divizija (17. 18. i 21. brigada), komandant, potpukovnik FRANJO HERLJEVIĆ, narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Politički komesar potpukovnik MILUTIN PEJANOVIĆ, general-major u penziji.

— 5. KORPUS: 4. krajiška divizija (6. i 8. brigada), komandant pukovnik PETAR VOJNOVIĆ, umro kao general-major u penziji. Politički komesar potpukovnik DIMITRIJE BAJALICA, pukovnik u penziji.

10. krajiška divizija (7. 9. i 17. brigada), komandant, pukovnik VOJO TODOROVIĆ narodni heroj, general-pukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik RADE BASIC narodni heroj, pukovnik u penziji.

— ZENIČKA GRUPA: 11. brigada iz 4. krajiške divizije, 13. brigada iz 39. krajiške divizije i 18. brigada iz 53. krajiške divizije. Grupom je komandovao pukovnik PETAR VOJNOVIĆ, a 4. i 10. divizijom zamjenik k-ta 5. korpusa, pukovnik NIKOLA KARANOVIC, narodni heroj, general-pukovnik u penziji.

— DIVIZIJA KNOJ-a: 1. krajiška brigada, 2. istočnobosanska i 3. hercegovačka brigada. Komandant divizije, potpukovnik DANILO KOMNENOVIC, narodni heroj, general-potpukovnik u penziji. Politički komesar, potpukovnik SPIRO SRZENTIC, general-major u penziji, načelnik štaba, major OBREN IVKOVIĆ, umro kao pukovnik u penziji.

Hronologija

Potpukovnik Mr Muharem Kreso

Februar 1945. godine

15. februar *Obrazovana njemačka komanda odbrane Sarajeva* na osnovu Direktive njemačke vrhovne komande o proglašenju Sarajeva *»utvrđenim mjestom«* (Festplatz). Za komandanta odbrane imenovan je general Katner, dotadašnji komandant 1.034. fed-komandanture Sarajevo, i potčinjene su mu sve oružane formacije u garnizonu.
18. februar *Organizovanje njemačke odbrane Sarajeva.* Njemačka Komanda odbrane Sarajeva (Kampfkomandant Sarajevo), izdala zapovijest za odbranu grada, koji se kao *»utvrđeno mjesto«* nije smio napustiti bez ličnog Hitlerovog odobrenja. Za spoljnu odbranu predviđena su tri pojasa odbrane, a s obzirom na mogućnost *»ustanka u unutrašnjosti grada«*, u njemu je obrazovano i šest utvrđenih regiona.
22. februar *Njemački plan odbrane Sarajeva.* Na osnovu naredenja kojim je Sarajevo proglašeno *»utvrđenim mjestom«* (Festplatz), što je značilo da ne može biti napušteno bez ličnog Hitlerovog odobrenja, u Komandi odbrane Sarajeva izrađen detaljan plan odbrane grada po svaku cijenu, a rađen je sa pretpostavkom da je moguć *»ustanak u unutrašnjosti«*.
26. do 28. februar *Ideja o operaciji.* Na savjetovanju sa komandantima armija, vrhovni komandant NOV i POJ, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, između ostalog, zaključio da su uslovi za prelazak u završnu ofanzivu na jugoslovenskom ratištu najpovoljniji na sektoru Sarajeva. Likvidacijom na toj lokaciji isturenog njemačkog korpusa oslobodile bi se pomenute snage i bitno izmijenila situacija najsolidnije utvrđenih njemačkih snaga u Sremu. Za učešće u operaciji predviđeni su 2. armija, te 2, 3. i 5. korpus.

Mart 1945. godine

- 1. mart* *Upućivanje 3. korpusa prema Romaniji.* Kao prvi korak u pripremi sarajevske operacije, Generalštab Jugoslovenske armije je iz rejona Zvornika u dolini Drine uputio 3. udarni korpus prema Romaniji i Sarajevu, pošto su ostale predviđene snage bile već orijentisane prema odgovarajućim odsjecima fronta. Korpusu je istovremeno dodijeljeno 3.000 novih boraca iz regrutnih centara.
- 1. mart* *Diverzija na komunikaciji Sokolac — Rogatica.* Devetnaesta birčanska brigada 27. udarne divizije 3. korpusa Jugoslovenske armije ovladala je njemačkim uporištima na putu Sokolac — Rogatica (i držala ih naredna dva dana), glavnoj odstupnoj komunikaciji njemačke 181. divizije.
- 1. mart* *Oslobođen Ostrožac.* Deseta i trinaesta hercegovačka brigada 29. divizije i 17. ramska brigada 10. udarne divizije, poslije žilave borbe, oslobodile su Ostrožac i nastavile gonjenje ostataka njemačke 369. i ustaško-domobranske 9. divizije prema Ivan-sedlu.
- 1. mart* *Ubačena grupa bataljona.* Priprema sarajevske operacije zatekla je na desnoj obali Bosne, u rejonu Zenica, Visoko, Vareš, grupu bataljona 4. udarne divizije (tri bataljona sa 1.500 boraca), koja je tokom čitavog mjeseca, u ulozu ubačene grupe, vodila borbe sa neprijateljevim posadama u pozadini i za to vrijeme ojačala za novih 500 boraca.
- 1. mart* *Protivudar 7. SS divizije kod Zenice i Lošve.* Njemačka 7. SS divizija (ojačana lokalnim posadama jačine još jedne divizije) iz rejona Zenice i Busovače otpočela napad na 4. udarnu diviziju 5. korpusa Jugoslovenske armije, sa ciljem da je odbaci iz doline Bosne, jer je zaprijetila opasnost da ona presiječe odstupne komunikacije 2. korpusa u rejonu Sarajeva. Do 4. marta neprijatelj je glavninu 4. divizije doveo u okruženje i ovladao Vitezom, ali je produženi napad prema Travniku oslabljen upućivanjem 13. SS puka na Ivan-sedlo.
- 3. mart* *Oslobođen Konjic.* Goneći ostatke njemačke 369. i ustaško-domobranske 9. divizije, 29. divizija 2. udarnog korpusa oslobodila Konjic.
- 4/5. mart* *Izbijanje 29. divizije na Ivan-sedlo.* Goneći ostatke razbijene njemačke mostarske grupacije, 29. udarna divizija 2. korpusa izbila na greben Ivan-sedla, čime se uključila u borbe za slamanje spoljne odbrane 21. korpusa.

- 4/5. mart *Povlačenje 181. divizije na Romaniju.* Njemačka 181. pešadijska divizija počela povlačenje iz doline Drine, gdje je od sredine januara držala odsjek fronta »zelene linije« od Goražda do Višegrada. Do 7. marta divizija se probila u rejon Pala, zaposjela irum preko Romanije i u rejonu Sokolac — Podromanija — Dikalji obrazovala istureni mostobran.
- 4/5. mart *Luburićev ustaški »Prijezi sud«.* U Sarajevu počeo sa radom ustaški »Prijezi sud« koji je do 26. marta 1945. godine osudio 140 lica (uglavnom na smrt). Ukupan broj žrtava ustaškog terora u Sarajevu od 18. februara do 4. aprila popeo se na 783, pošto je pored 323 žrtve ubijene u Sarajevu, broj obješenih, strijeljanih i na druge načine umorenih, daleko veći.
5. mart *Oslobođenje Goražda.* Dijelovi 37. udarne divizije potisli zaštitnicu njemačke 181. divizije i oslobodili Goražde.
- 5/6. mart *Zauzeti prevoji Jabuka i Sjemeć.* Trideset sedma udarna divizija 2. korpusa, nastupajući od Goražda i Višegrada, potisla zaštitnice njemačke 191. divizije i ovladala prevojima Jabuka (na ograncima Jahorine) i Sjemeć (na istoimenoj planini).
6. mart *Napadi u dolini Zujevine.* Dvije brigade 10. udarne divizije, sadejstvujući 29. diviziji u odbrani Ivan-sedla, počele seriju napada na obezbjeđene željezničke pruge između Tarcina i Hadžića, i u toku dvije noći zauzele željezničku stanicu Osenik i izbacile iz stroja blizu 300 neprijateljskih vojnika.
6. mart *Borba za »kičmu odbrane mostobrana«.* Radi stabilizacije odbrane na Ivan-sedlu, dijelovi njemačkog 21. korpusa (ostaci njemačke 369. i ustaško-domobranske 9. divizije i 909. tvrđavska brigada, sa svježim 13. SS pukom) izvršili protivudar na dijelove 29. udarne divizije Jugoslovenske armije. Obilaznim manevrom neprijatelj potisnuo 10. brigadu, ali su protivnapadima sve tri angažovane brigade do 9. marta položaji stabilizovani, iako je greben Prevoja ostao u neprijateljskim rukama. Gubici neprijatelja procijenjeni su na 410 mrtvih i preko 500 ranjenih. Dvadeset deveta divizija je imala 58 poginulih, 184 ranjena i dvadesetak promrzlih boraca.
7. mart *Oslobodena Rogatica.* Dijelovi 37. udarne divizije 2. korpusa potisli zaštitnice njemačke 181. divizije i oslobodili Rogaticu.

7. mart *Oslobodena Prača. Sedma omladinska crnogorska udarna brigada »Budo Tomović« 3. udarne divizije oslobodila Praču.*
8. mart *Pohušaj oslobodjenja Sokoca. Devetnaesta birčanjska brigada 27. udarne divizije potisla dijelove njemačke 181. divizije u Podromaniju i prodrla u Sokolac. Narednih nekoliko noći brigada je ponavljala napade, u kojima je imala 17 poginulih, 13 nestalih i 46 ranjenih, ali se neprijatelj, uglavnom, održao na položajima.*
8. mart *Upućivanje Tuzlanskog NOP odreda radi prihvata ranjenika Grupe bataljona 4. divizije. Po narednju Štaba 3. udarnog korpusa, Tuzlanski NOP odred (tri bataljona, Izviđačka četa i prištapski dijelovi sa Štabom) krenuli iz Turije (kod Gračanice) prema Varešu, radi prihvata ranjenika Grupe bataljona 4. divizije.*
10. mart *Protivudar prema 10. diviziji. Njemački 21. korpus radi rasterećenja komunikacija prema Ivan-sedlu i Kiseljaku preduzeo poduhvat »Shoh u stranu« (Unternehmen Seitensprung). Prodorom dolinom Lepenice i frontalnim pritiskom iz doline Zujevine, 9. i 17. brigada dovedene su u poluokruženje na grebenu Drozometve, ali su se izvukle i uz angažovanje 7. brigade izbacile neprijatelja iz Kreševa. Kada se 13. marta u napad uključila i zakašnela glavnina 7. SS divizije, neprijatelj je ponovo upao u Kreševo, ali diviziju, koja se izvukla na Inač i Visočicu, nije više bilo moguće okružiti.*
10. mart *Formiranje artiljerijske brigade 2. korpusa. U Tnovu od motorizovanih divizionu Artiljerijske grupe formirana Artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa.*
10. mart *Zapovijest za obezbjeđenje objehata u gradu nakon njegovog oslobodenja. Štab 3. (Bosansko-hercegovačke) divizije Korpusa narodne odbrane Jugoslavije izdao Zapovijest za obezbjeđenje objehata u Sarajevu nakon njegovog oslobodenja. Za taj zadatak, pored Štaba divizije, angažovano je 5 njenih bataljona.*
10. mart *Predaja ranjenika u Progaru. Grupa udarnih bataljona 4. udarne divizije u rejonu s. Progar (kod Vareša) predala Tuzlanskom NOP odredn 3. udarnog korpusa svoje ranjenike (oko 40) i zarobljenike, te su ponovo osposobljeni za manevarska dejstva na tom širokom prostoru.*

- 10. mart** *Obrana s. Brnjic.* Jače ustaško-domobranske i četničke snage izvršile konvergentan napad iz Zenice i Pepelara prema s. Brnjicu, u kome se nalazila baza za vazdušno snabdijevanje Grupe bataljona 4. udarne divizije na desnoj obali Bosne. Manevrom po unutrašnjim pravcima 3. bataljon s. krajiške brigade odbio je oba napada, nanijevši neprijatelju znatne gubitke.
- 11. mart** *Pokušaj potiskivanja 181. divizije sa Romanije.* Treći udarni korpus odmah nakon pristizanja iz rejonu Zvornika počeo odlučan napad na njemačku 181. pješadijsku diviziju, sa ciljem da je zbaci sa Romanije i ovlada komunikacijom Podromanija — Crvene stijene. U petnaestodnevnom borbama Korpus je više puta presijecao komunikaciju, dovodio u tešak položaj posade u Mokrom i na Crvenim stijenama, a 363. puk u Podromaniji dva puta u potpuno okruženje. U tim borbama oko 1.000 boraca korpusa izbačeno je iz stroja.
- 11/12. mart** *Napad za oslobođenje Sokoca i Podromanije.* Po velikoj hladnoći i dubokom snijegu, 3. udarni korpus počeo napad za oslobođenje Sokoca i Podromanije. Poslije četvorodnevnih oštih borbi, 38. divizija je 14/15. marta oslobodila Sokolac, a 27. divizija u Podromaniji odsjekla njemački 363. pješadijski puk. Zbog iscrpljenosti jedinica i nemanja rezervi, dalji napadi su obustavljeni, a njemačkom puku u Podromaniji pristigla su ojačanja kojima je ponovo posjeo i odstupne komunikacije.
- 12. mart** *Prodor 37. divizije prema Palama.* Treća proleterska sandžačka brigada 37. udarne divizije ovladala podromanijskim selima Jelovci, Čemanovci i Šajnovići, čime je bitno ugrožen njemački garnizon u Palama.
- 13. mart** *Popuna 3. udarnog korpusa.* Osamnaesta hrvatska udarna brigada 38. divizije u Zvorniku prihvatila 2.000 novih boraca sa Kosova, koji su odmah raspoređeni po jedinicama 3. korpusa. U toku operacije jedinice su popunjavane iz Dopunskog korpusa centra — oko 3.000 boraca iz Srbije i oko 500 iz Vojne oblasti.
- 14. mart** *Pokušaj ovladavanja tjesnacom Krupačke stijene.* Peta proleterska brigada 3. udarne divizije napala njemačke položaje: Krupac — Bjelovac — Očadelo, sa ciljem da ovlada tjesnacem Željeznice kod Krupačkih stijena, ali se poslije dvodnevnih borbi pod pritiskom njemačkog protivudara povu-

kla u rejon Hovice. Uz 182 neprijatelja izbačena iz stroja, brigada je imala 24 poginula i 71 ranjenog boreca.

14/15. mart

Napad za oslobodenje Sokoca i Podromanije. Nakon prikupljanja glavnine, 3. udarni korpus Jugoslovenske armije pokušao da ovlada njemačkim položajima na Romaniji. Uprkos velikoj hladnoći, 38. divizija je oslobodila Sokolac, a 27. divizija u Podromaniji odsjekla njemački 363. puk. Zbog pristizanja njemačkih pojačanja i nepostojanja sopstvenih rezervi, dalji napadi su obustavljeni.

15. mart

Predlog za objedinjavanje komandovanja u rejonu Sarajeva. Da bi se olakšalo komandovanje na širokom prostoru, razmještenim jedinicama Jugoslovenske armije koje učestvuju u operaciji, Štab 2. armije predložio Generalštabu formiranje Operativnog štaba, koji bi objedinio komandu raspoređenim jedinicama tri korpusa u rejonu Sarajeva.

15/16. mart

Prebjegavanje domobrana na stranu Jugoslovenske armije. Jedna četa (140 vojnika) domobranskog 18. zdruga, koja je posjedala položaje na Trebeviću (Zlatište, Brus Ravne) napustila položaje i priključila se 3. udarnoj diviziji.

16. mart

Pokušaj atentata na Luburića. Sarajevski skokovac HALID NAZEČIĆ pred narodnim pozorištem pokušao je atentat na ustaškog pukovnika Vjekoslava Luburića. Atentat nije uspio, a on je uhapšen i strijeljan.

17. mart

Objedinjavanje komandovanja operacijom. Naredbom Vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije od 17. marta 1945. formiran *Operativni štab Sarajevske grupe korpusa*, u čiji sastav su ušli: general-major *Radovan Vukanović*, komandant, general-major *Slavko Rodić* i pukovnik *Pero Kosorić*. Za načelnika Štaba, kasnije je imenovan, pukovnik *Drago Dukanović*, načelnik Štaba 29. divizije.

17. mart

Protivudar prema 3. diviziji. Radi odbacivanja 3. udarne divizije iz doline Željeznice, njemački 21. korpus preduzeo poduhvat *„Šumski duh“* (Unternehmen Berggeist). U frontalni udar upućena je 964. tvrđavska brigada i Borbena grupa *„Danijel“*, dok je kompletna 7. SS divizija kroz šume neposjednutog Igmana ubačena u pozadinu divizije, prema Trnovu. Za šest dana neprijatelj je ovladao Trnovom, izbio na prevoj Rogoj i glavninu 3. divizije doveo u poluokruženje na padinama 651

Jahorine. Udarom 4. hercegovačkog bataljona preko prevoja Hojte u leđa, i koordiniranim protivnapadima uz podršku korpusne artiljerije, neprijatelj je odbačen na polazne položaje.

17/18. mart

Pokušaj ovladavanja Velikom Gradinom. Šesnaesta muslimanska brigada 27. udarne divizije izvršila napad na Veliku Gradinu radi slamanja desnog krila njemačke odbrane u Podromaniji. Dijelovi brigade su prodrli u odbrambeni položaj neprijatelja, ali su se zbog snažne vatre iz utvrđenih bunkera i uz gubitke morali povući.

19. mart

Operacija Protjetna oluja. Njemačka Komanda Jugoistoka radi sprečavanja otkrivenih namjera Generalštaba Jugoslovenske armije, odnosno odsijecanja i uništenja 21. korpusa u rejonu Sarajeva, počela konvergentan napad od Doboja, Gradačca i Brčkog na 2. armiju u širem rejonu Tuzle. Druga armija je spriječila dublje prodore sve tri napadne grupe, ali je zbog toga morala odustati od učešća u sarajevskoj operaciji.

20. mart

Hitlerovo odobrenje za napuštanje Sarajeva. Ocijenivši da su svi njegovi planovi o ponovnom uspostavljanju »zelene linije« na jugoistoku propali, Hitler odobrio napuštanje Sarajeva i sarajevskog mostobranas, čime je Sarajevo izgubilo status »utvrđenog mjesta«.

20. mart

Odustajanje od učešća 2. armije u operaciji. Štab 2. armije, prinuden prethodnog dana započetim neprijatelj evim napadima na njegove položaje, uslovio je učešće 2. armije u Sarajevskoj operaciji, dodjelom pojačanja rezerve Generalštaba i istovremenim napadom 1. armije u Sremu. Kako se tim zahtjevima nije moglo udovoljiti, odustalo se od njenog učešća, pa su ciljevi operacije znatno ograničeni.

21. mart

Okupljanje operativnog štaba sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije. U Kalinoviku, u Štabu 2. udarnog korpusa, okupio se novoimenovani Operativni štab Sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije. Pošto se dan prije odustalo od ideje da 2. armija učestvuje u operaciji, sarajevskom operacijom dalje samostalno rukovodi taj štab.

23. mart

Otkriven nestanak njemačkog plana odbrane Sarajeva. U njemačkoj Komandi odbrane Sarajeva otkriven nestanak Plana odbrane grada, zbog čega je uhapšeno 25 njemačkih vojnika i oficira, te 150

pripadnika oružanih snaga tzv. NDH, a načelnik štaba Komande prisiljen da potini samoubistvo. Obavještajna mreža NOP-a, koja je plan već bila dostavila Operativnom štabu Sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije, nije otkrivena.

23. mart

Konačno oslobođeno Trnovo. Konvergentnim udarom 3. udarne divizije sa prevoja Rogoj, te četiri hercegovačka bataljona sa prevoja Hojte, uz podršku Korpusne artiljerijske brigade i 12 avio-poleta 1. vazduhoplovne eskadrile JRV, potisla ojačanu 7. SS diviziju, ponovo oslobodila Trnovo i povratila ranije položaje. Za 7 dana divizija je imala 64 poginula, 95 ranjenih i 19 nestalih, a hercegovački bataljoni još 16 poginulih i 60 ranjenih.

24. mart

Ponovni pokušaj ovladavanja Gradinom. Šesnaesta muslimanska brigada 29. divizije, uz podršku avijacije i artiljerije, ponovo pokušala da ovlada V. Gradinom kod Podromanije. Pošto glavne otporne tačke neprijatelja nisu bile neutralisane, postignut je samo djelimičan uspjeh, uz gubitke od 11 poginulih i 62 ranjena, pa je napad sutradan obustavljen.

25. mart

Razbijena četnička Zenička brigada u Bijelim Vodama. Grupa bataljona 4. udarne divizije u rejonu s. Bijele Vode u dvodnevnoj borbi razbila četničku Zeničku brigadu. Ostaci brigade spasili su se bjekstvom preko željezničkog mosta na rijeci Bosni u Zenicu.

25. mart

Oslobodeno Olovo. Dijelovi 38. udarne divizije 3. korpusa Jugoslovenske armije, progoneći manje četničke, domobranske i ustaške posade, oslobodile Olovo i lijevo krilo 3. korpusa naslonile na povoljnije položaje.

27. mart

Okruženje njemačkog 363. puka u Podromaniji. Dijelovi 38. i 37. udarne divizije ovladali njemačkim položajima na Ravnoj Romaniji (između Pustopolja i Mokrog, u dužini od 15—20 km), čime je njemački 363. puk u Podromaniji odsječen od glavnine divizije u rejonu Pala.

28/28. mart

Javno vješanje u Sarajevu. U Sarajevu, u ulici vojvode Putnika, od Marindvora do Zemaljskog muzeja ustaše objesile 55 uhapšenih pripadnika NOP-a i građana Sarajeva, pod otpužbom da su pripadali udarnim »petorkama« i pripremali »unutarnji udar u gradu Sarajevu«.

žena pozadina 3. korpusa Jugoslovenske armije, zbog čega je 38. divizija morala obustaviti pritisak na frontu Mokro — Sumbolovac i glavnom (10 bataljona) okrenuti se prema neprijatelju koji je nastupao iz pozadine. Štab korpusa je tamo uputio i pet bataljona 27. divizije, čime je oslabljen i pritisak na okruženi 363. puk.

2. april

Izvlačenje okruženog 363. puka sa Romanije. Dijelovi njemačke 181. divizije, ojačani 7. SS izviđačkim bataljonom i četom tenkova sa Crvenih stijenama, počeli protivnapad prema ravnoj Romaniji radi izvlačenja okruženog 363. puka, koji je istovremeno krenuo u proboj od Cavčevog polja. Dijelovi 27. divizije do noći su odolijevali obostranom pritisku, kada je neprijatelj ovladao Ljeljenom i Rasolinom, što je neprijatelju omogućilo da se sutradan na veće povuče u Mokro.

2. april

Razbijanje 14. SS puka u rejonu Šahbegovića. Treći udarni korpus, prikupivši 15 bataljona, počeo konvergentan napad za uništenje 14. SS puka.

2. april

Rasformiran Srebrenički NOP odred. Po naređenju Štaba 3. udarnog korpusa, rasformiran Srebrenički NOP odred i njegovim ljudstvom popunjene jedinice 27. udarne divizije.

3. april

Zauzete Pale. Njemački 334. puk, ojačan sa dva oklopna voza i bataljonom ustaša, u protivnapadu zauzeo Pale i iz mjesta ponovo potisnuo dijelove 37. udarne divizije.

3. april

Nastupanje 4. i 10. divizije prema Sarajevu. Po naređenju Operativnog štaba Sarajevske grupe korpusa, 4. i 10. divizija 5. korpusa krenule iz rejona Kaknja u rejon Srednje — Nišići, radi neposredne pripreme za napad za oslobodjenje Sarajeva.

3. april

Napad 3. divizije. Treća udarna divizija, koja još nije bila u potpunosti ovladala 17. marta izgubljenim položajima, počela odlučan napad sa ciljem da ovlada izlazom iz tjesnaca Željeznice u Sarajevsko polje. Uprkos siline podrške korpusne artiljerije i visokim gubicima, njemačka 964. tvrđavska brigada održala je položaje i u toku napada naredne noći.

3. april

Konačno oslobođeno Olovo. Dijelovi Birčansko-kladanjskog i Tuzlanskog NOP odreda raspršili manju ustaško-četničku posadu i konačno oslobodili Olovo.

28. mart *Nastupanje Operativne grupe 5. udarnog korpusa.* Četvrta i 10. udarna divizija 5. korpusa sa sjevernih padina Jahorine, u blizini Fojnice, počeli nastupanja prema Bosni radi njenog forsiranja i nastupanja prema Sarajevu. Na drugoj obali Bosne Grupa je trebala da sadejstvuje ubačena Grupa bataljona 4. divizije sa blizu 3.000 boraca.
28. mart *Napad brigada zeničkog sektora.* Grupa brigada Zeničkog sektora, radi podrške forsiranju Bosne kod Kaknja, preduzela opšti napad na njemačke položaje od Vranduka do Busovače. Najznačajniji uspjeh postigla je 11. krajiška brigada, koja je izolovala Borbenu grupu »Berlin« u Busovači.
29. mart *Forsiranje Bosne kod Kaknja.* Operativna grupa 5. udarnog korpusa počela forsiranje r. Bosne kod Kaknja i s. Doboja. Poslije veoma oštih borbi u toku 29/30. marta razbijena su dva njemačka i jedan ustaški bataljon, te dva oklopna voza, i Kakanj je oslobođen. Uništen je željeznički most kod s. Doboja, 70 m raspona, i sve željezničke instalacije u Kaknju, što je znatno poremetilo evakuaciju 21. korpusa.
30. mart *Obustavljen poduhvat »Osterglocken«.* Komandant njemačkog 21. brdskog armijskog korpusa obustavio pokret svoje 7. SS divizije, prema Kladnju, koja je tim pravcem krenula na udar u leđa 2. armiji, u Tuzli. Divizija je podijeljena u dva dijela i sa jednim pukom orijentisana prema Kaknju i Podromaniji, sa ciljem da pokuša popraviti situaciju u koju su zapali tamošnji njegovi dijelovi.
31. mart *Provala udarnih grupa U Varešu.* Njemačka policija pohapsila oko 20 članova organizacije SKOJ-a u Varešu, koji su bili organizovani u udarne grupe, na čelu sa sekretarom Sabahetom Saletović. Transportovani su prema Brodu, ali se ne zna mjesto njihove pogibije.
- April 1945. godine*
1. april *Susretna borba kod s. Lučića.* Nakon oslobođenja Kaknja, Operativna grupa 5. korpusa nastavila je nastupanje prema Sarajevu, ali se već kod Lučića susrela sa 13. pukom 7. SS divizije, koji je intervenisao od Vareša. Poslije višerasovne borbe 13. puk je odbačen prema Brezi, odakle je preko Visokog produžio prema Kaknju.
1. april *Ugrožavanje pozadine 3. korpusa.* Izbijanjem 14. SS puka u s. Medojeviće neposredno je ugro-

- 3/4. april *Osloboden Vareš.* Dijelovi 6. krajiške brigade razbili posadu Vareša i zarobili po 50 ustaša i milicionera. Zaplijenjeno 80 pušaka i 2 minobacača.
- 3/4. april *Zauzet Trebević.* Treći bataljon 4. sandžacke brigade 37. udarne divizije ovladao vrhom Trebevića, ali ga je sutradan, u protivnapadu, odbacio jedan ustaški bataljon.
4. april *Gonjenje neprijatelja sa Romanije.* Zbog neodržavanja borbenog dodira, 27. divizija je tek 4. aprila ujutru, kad su njemačke glavnine uveliko bile odmakle, krenula za njima. Goneći neprijatelja uz manje okršaje sa slabijim zaštitnicima i savladavanje minskih i drugih prepreka u toku dana ovladala je Crvenim stijinama i izbila u Mokro.
4. april *Zapovijest za napad za oslobodenje Sarajeva.* Operativni štab sarajevske grupe korpusa Jugoslovenske armije izdao zapovijest za napad za neposredno oslobodenje Sarajeva. Shodno ranijim podacima da će grad biti odsudno branjen, na grad je usmjereno šest divizija.
4. april *Povlačenje sa Ivan-sedla.* Dvanaesta i 13. brigada 29. udarne divizije u 17.00 sati, poslije jednosatne artiljerijske pripreme, počele napad na njemačke zaštitnice (ojačani 370. puk) na Ivan sedlu. Do 20.00 sati, obje brigade su ovladale glavnim položajem, ali je neprijatelj uspio da se odlijepi i uredno odstupio dolinom Zujevine.
- 4/5. april *Posljednji transport zatvorenika.* Ustaška policija je noću 4/5. aprila pokupila 460 preostalih zatvorenika u sarajevskim zatvorima i prebacila ih u Jasenovac, gdje su odmah pobijeni.
- 4/5. april *»Velika akcija«.* Po direktivi Mjesnog komiteta KPJ, udarne grupe i odredi *Komande odbrane grada* (oko 1.500 naoružanih boraca) krenuli u *»veliku akciju«*, koja je, prema unaprijed utvrđenom i razrađenom planu, podrazumijevala zauzimanje i odbranu vitalnih objekata u gradu, sadejstvo jedinicama Jugoslovenske armije i samostalne napade na neprijateljeva manja uporišta, odnosno razoružavanje za to pripremljenih posada i domobranskih jedinica.
- 4/5. april *Gonjenje sa Ivan-sedla.* Nakon izvlačenja zaštitnih dijelova ojačanog 370. puka njemačke 369. divizije, 12. i 13. brigada krenule u noćno gonjenje. U toku noći oslobodile su Tarčin i Pazarić i do

podne izbili pred Hadžiće, ali do te tačke nisu uspjeli da stignu neprijatelja i da uspostave borbeni dodir.

5. april

Oslobodenje Hadžića. Dvanaesta i 13. hercegovačka brigada 29. udarne divizije potisle dijelove njemačke 369. divizije i oslobodile Hadžiće. Time je 29. divizija i na tom pravcu izbila na put Blažuj — Kiseljak, kojim su se, u osnovi, povlačile sve njemačke jedinice iz Sarajevskog polja.

5. april

Ubačena četa u Gradu. Po naređenju komandanta 3. korpusa 27. divizije 3. četa 1. bataljona 20. romanijske udarne brigade, na čelu sa komandantom brigade i načelnikom divizije iz rejonu s. Nemanjice, ubačena u grad i u toku dana izbila na Bašćaršiju, utvrdivši se u zgradi »Bate« — Borovo. Na Vratniku (Kovačima) na silu se prikjučila našoj grupi masa naoružanih civila sa puškama, mitraljezima i automatima.

5. april — 12,00^h

Oslobodenje Bistrika. Grupa bistričkih udarnih odreda ovladala vitalnim objektima na Bistriku (željeznička stanica i mostovi na željezničkoj pruzi, centrala na Hridu, Tvornica čilima, Konak), a onda i »Komandom divizije«, u koju su smjestili stotinjak zarobljenih domobrana. Dijelovi 37. divizije na tom pravcu ušli su u grad oko 21.00 sati i do 22.00 sati izbili na r. Mišjacku, gdje su se uključili u ulične borbe.

5. april — 14,00^h

Preuzimanje komande nad PAO grada. Na Stupu pripadnici Aktiva NOP-a u jedinicama PAO, dobro pripremljenim postupkom razoružali komandanta 7. skupine PA (sa izvjesnim brojem ustaški orijentisanih oficira i vojnika) zarobili dva nepotpuna divizionu, sa oko 1.000 ljudi i proglasili ih odredom Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Na jarbolu vatrenog položaja izvjesili su crvenu zastavu.

5. april — 15,00^h

Počeo napad za oslobodenje Sarajeva. Šest divizija Jugoslovenske armije, po zapovijesti Operativnog štaba (sa linije: Trnovo — Pale — Mokro — Hreša — Crepoljsko — Srednje) počeo neposredni napad na oslobodenje Sarajeva.

5. april — 17,30^h

Oslobodenje Vratnika. Šesnaesta muslimanska brigada 27. udarne divizije izbila na knapije već oslobodenog Vratnika, koji je kvartovski udarni odred prethodno očistio od neprijateljevih uporišta. Tu je brigadu dočekao kvartovski udarni odred sa masom naroda, te je po dolasku Štaba divi-

657

zije održan miting, na kome je govorio komandant 27. divizije Miloš Zekić. Pola sata kasnije na Vratnik-majdan stigao je automobilom sekretar Mjesnog komiteta KPJ.

5. april

Zauzet Veliki i Mali Glog. Dijelovi 20. romanijske brigade 27. udarne divizije poslije kraće borbe, oko 16.00 sati potisli sa Velikog i Malog Gloga bataljon njemačke 181. divizije. Pošto su kroz njegov raspored već bili prešli dijelovi divizije, a prednji dijelovi naišli na otpor 16. muslimanske i udarnih grupa na Vratniku, bataljon se povukao sjeverno iznad grada, prema Vogošći.

5. april — 17,00^h

Oslobodenje Pale. Treća sandžačka proleterska brigada 37. udarne divizije, poslije višednevnih borbi, u kojima su Pale prelazile iz ruku u ruke, potisla ojačani njemački 334. puk i oslobodila Pale.

5. april — 18,00^h

Susret na Vratnik-majdanu. Sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo, Vladimir Perić Valter, ujedno i komandant odbrane grada, stigao automobilom na Vratnik-majdan, gdje se susreo sa 1. bataljonom 16. muslimanske brigade. Ne čekajući uspostavljanje veze sa višim štabovima, Valter je sa tim bataljonom i dijelom svojih udarnih grupa krenuo niz Kovače, prema centru Grada.

5. april — 19,00^h

Borba za Vijećnicu. Nakon izbjivanja na Baš-čaršiju 16. muslimanska brigada 27. udarne divizije u 18.00 sati blokirala njemački istureni odred (ojačana četa sa vodom tenkova) u Vijećnici i pilani na Bimbaši, čiji je zadatak bio da u Palama prihvati zaostali 334. puk 181. divizije. Poslije šestčasovne opsade i tri pokušaja da se zgrade i bunker zauzmu na juriš, neprijatelj je, uz podršku tenkova, krenuo u proboj Obalom prema Marindvoru.

6. april

Zastava na Vijećnici. U ranim jutarnjim satima poslije proboja njemačkog odreda iz Vijećnice, komandant 4. bataljona 16. brigade izvjesio jugoslovensku zastavu sa petokrakom zvijezdom na gradsku Vijećnicu i tim ispunio zavjet omladine Tuzle. Naime, oktobra 1944. godine omladina Tuzle predala je tu zastavu 27. diviziji da je izvjesi jedinica koja prva uđe u Sarajevo. Gradski odbor AFZ-a još u 1944. godini pripremio je još 90 jugoslovenskih i savezničkih zastava za tu priliku, pa su se tog dana i one zavijorile na ulicama oslobođenog grada.

6. april — 8,00^h

Oslobodeno Sarajevo. Dvadeset sedma, 38, 37, i 3. divizija Jugoslovenske armije uspostavile me-

dusobne kontakte i potpuno oslobodile grad. Zaštitni dijelovi njemačke 181. divizije povukli se u Sarajevsko polje.

6. april 8,00h

Oslobodena Ilidža. Sedma omladinska crnogorska udarna brigada »Budo Tomović« oslobodila Ilidžu, prethodno ovladavši aerodromom Butmir. Posada, jedna domobranska četa, ranije se predala 13. hercegovačkoj brigadi, koja je oko 6.00 sati oslobodila s. Vrelo Bosne.

6. april

Oslobodeno Vogošće. Deveta krajiška brigada 10. udarne divizije oslobodila Vogošće. Tom prilikom zarobljena je ojačana četa domobrana, između ostalog zaplijenjena su četiri protivtenkovska topa i jedna kompozicija eksploziva, pripremljena za evakuaciju.

6. april

Osloboden Rajlovac. Sedamnaesta krajiška brigada 10. udarne divizije ovladala Aerodromom Rajlovac. Dio posade se predao, a zaplijenjeno je nekoliko aviona i 80.000 l benzina.

6. april

Oslobodjenje Semizovca, Ilijaša i Podlugova. Sedma krajiška brigada 10. udarne divizije samoinicijativno izvršila napad na njemačku Borbeno grupu »Kenig« u uporištima Semizovac, Ilijaš i Podlugovi. Poslije četveročasovne borbe 7. brigada je ovladala tim uporištima i Borbenoj grupi »Kenig« nanijela teške gubitke. Plijen: 242 puške, 18 puškomitraljeza, 7 automata, 1 protivavionski top, 1 flak, 3 minobacača, i drugo, a uništen oklopni voz.

6. april

Oslobodjenje Visokog. Pripadnici udarnih grupa spriječili njemačku pionirsku četu da minira željezničku stanicu i kameni most preko Bosne. U borbama koje su se razvile udarnim grupama se pridružio veći broj građana, te 22. bataljon 17. domobranskog združenja i jedna protivavionska baterija iz Rajlovca, tako da je grad do mraka potpuno oslobođen, a u toku noći spriječeno je više pokušaja neprijatelja da ponovo ovlada gradom. U borbama je ubijeno dvadesetak njemačkih vojnika i ustaša, a poginulo je i nekoliko udarnika, dok ih je petnaestak ranjeno. Kada je sutradan 7. krajiška udarna brigada ušla u oslobođeni grad, njene redove je odmah popunilo oko 500 već naoružanih dobrovoljaca.

7. april

Uništena 909. tvrđavska brigada i 220. artiljerijski puk. U trodnevnim borbama uz podršku avijacije u dolini potoka Rakovice jedinice 29. divi- 659

zije uništile 909. tvrđavsku brigadu i 220. artiljerijski puk sa ostacima drugih jedinica, koji nisu uspjeli da se iz okruženja probiju prema Kiseljaku. Neprijatelj je imao 2.102 mrtva i 411 zarobljenih. Plijen: 20 topova i haubica, 15 minobacača, 10 mitraljeza, 60 puškomitraljeza, 615 pušaka, 40 vozila i 100 zaprežnih kola, itd.

7. april

Razbijena Borbena grupa »Kenig«. Deveta krajiška brigada 10. udarne divizije, južno od Visokog, na r. Fojnici, razbila ostatke Borbene grupe »Kenig«. Između ostalog zaplijenjeno je 157 pušaka i 15 puškomitraljeza. Ostatak Borbene grupe probio se prema Busovači (320 vojnika).

8. april

Oslobođen Kiseljak. Četrnaesta hercegovačka omladinska (ojačana sa dva bataljona 11. hercegovačke brigade) poslije višednevnih borbi potisla zaštitnice njemačke 181. divizije i oslobodila Kiseljak, zajedničku otpornu tačku njemačkih prihvatačkih »medvedih« i »leopardovih« položaja.

8. april

Formiranje Artiljerijske brigade 37. divizije. U rejonu Sarajeva od artiljerijskog korpusa 37. divizije i diviziji pridatih baterija 2. udarnog korpusa formirana Artiljerijska brigada 37. udarne divizije, naoružana oružjem zaplijenjenim u Sarajevu.

8/9. april

Konačno oslobodenje Kakanja. Glavnina 10. udarne divizije, poslije višednevnih borbi potisla 13. SS i 81. landensšicen puk i oslobodile Kakanj. Plijen: 105 pušaka, 8 puškomitraljeza i zarobljeno 90 vojnika.

9. april

Napad za oslobodenje Zenice. Deseta udarna divizija i Grupa brigada zeničkog sektora (7 pješadijskih i 1 artiljerijska brigada, te Tenkovska četa) počele odlučujući napad za oslobodenje Zenice, koju je branila 7. SS divizija, ojačana sa nekoliko drugih borbenih grupa.

9/10. april

Pokušaj presijecanja odstupnice kod Žepča. Četrnaesta srednjobosanska udarna brigada, ojačana bataljonom 19. brigade (uz sadejstvo avijacije), ovladala uporištima: Ljubatović, Čusto brdo, Ozimica, Karaula i Selšte, na komunikaciji Zepče — Novi Šeher. Neprijatelj je pretrpio gubitke od 133 mrtva i 142 ranjena, a ojačana 14. brigada 10 poginulih i 64 ranjena. Istovremeno se iz s. Šije predala četa od 160 »Čerkeza«, sa kompletnim naoružanjem.

- 10. april** *Oslobodena Lašva.* Jedanaesta krajiška brigada 4. udarne divizije oslobodila Lašvu potisnuvši ostatke 369. divizije i Borbenu grupu »Berlin«.
- 11. april** *Rušenja u Zenici.* Odred za rušenje 21. korpusa minirao kameni most na Kočevi i još neke objekte u gradu, čije su eksplozije potresle čitav grad. Udarne grupe u Željezari, Rudniku i Električnoj centrali, pod rukovodstvom grupe oficira 5. udarnog korpusa, uspjele su da sačuvaju te objekte od rušenja.
- 11. april** *Probijen prihvatni položaj »Tigar«.* Jedanaesta krajiška brigada 4. udarne divizije, uz podršku tenkova, ovladala Saračevicom (k. 957), ključnom tačkom na tigrovim položajima južno od Zenice (k. 812) — Saračevica (k. 957) — 818 — Janjički vrh — k. 812 — r. Bosna).
- 11/12. april** *Deblokada puta Žepče — Maglaj.* Ruski zaštitni korpus iz Žepča i dijelovi 369. divizije iz Maglaja krenuli u napad protiv ojačane 14. srednjobosanske udarne brigade, radi otvaranja presječne komunikacije. Neprijatelj je u toj borbi izgubio 122 mrtva i 157 ranjenih, 114 kamiona, 9 automobila, i drugu opremu, ali je saobraćaj uspostavljen.
- 11/12. april** *Oslobodena Zenica.* Deseta udarna divizija i Grupa brigada zeničkog sektora, poslije trodnevnih oštrih borbi oslobodili Zenicu. Jedinice Jugoslovenske armije imale su 132 poginula, 259 ranjenih i 18 nestalih boraca. Pored toga, neprijatelj je u Kaznionici pobio oko 200 uhapšenih rođoljuba i zarobljenika. Neprijatelj je imao 280 mrtvih, 846 ranjenih i 454 zarobljenih. Plijen: 39 pm i preko 300 pušaka.
- 12. april** *Borbe za položaj »Iltis«.* Njemački 13. SS puk je, radi prihvata jedinica nakon povlačenja iz Zenice, posjeo prihvatni položaj »Iltis« — (Tvor) na liniji: D. Gračanica — r. Bosna — k. 326 — s. Gradišće — k. 602. U toku 12. aprila položaj su držali 13. SS puk, policijski puk »Nagel« i Borbena grupa »Berline«. Na tom položaju oni su izdržali neuskladen pritisak naših šest bataljona iz četiri brigade i time omogućili dalje povlačenje kroz Vrandučki tjesnac, prema Žepču i Zavidovićima.
- 15. april** *Oslobodenje Žepča.* Osamnaesta udarna brigada 53. divizije oslobodila Žepče, savladavši poslije kraće borbe jednu domobransku četu, ostavljenu s

u zaštitnici. Plijen: 118 pušaka, 1 puškomitraljez
i zarobljeno 199 neprijateljskih vojnika.

15. april

Oslobođenje Zavidovića. Dvadeset sedma udarna divizija 3. korpusa Jugoslovenske armije poslije četverodnevni oštiri borbi oslobodila Zavidoviće. U borbi poginula 80, a ranjeno 196 boraca i starješina, divizije, dok su neprijateljevi gubici procijenjeni na oko 600 izbačenih iz stroja. Usamljena divizija nije uspjela presjeći odstupnicu 21. korpusa, ali je njegove odstupne kolone nabacila na lošiji put preko Gornjeg Sehera i spriječila uništavanje najznačajnijih drvnoindustrijskih postrojenja u zemlji.

Dvadeset sedma divizija u sarajevskoj operaciji¹

Pukovnik Ahmet Donlagić

Svojom aktivnom vojno-političkom ulogom u okviru ratnih snopora Antihitlerovska koalicije, Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji je i prvih mjeseci 1945. godine učvršćivao i jačao svoje pozicije u zemlji i u redovima svojih saveznika. I pored brojnih otpora i manevara, izbjeglička kraljevska vlada je morala biti raspuštena, a maršal Josip Broz Tito je, 7. marta, obrazovao privremenu narodnu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije. Nju su uskoro priznale vlade SAD, Velike Britanije i SSSR i drugih savezničkih država. Time su i formalno bile međunarodno priznate osnovne tekovine narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji.²

Taj zapaženi međunarodni ugled nove Jugoslavije bio je na odgovarajući način potvrđen i pri planiranju opšte savezničke ofanzive protiv nacističke Njemačke. U Beograd su stigli i istaknuti saveznički komandanti: sovjetski maršal Fjodor Tolbuhin i britanski feldmaršal Harold Aleksander. S njima je, na odvojenim sastancima, od 20. do 24. februara, maršal Tito utvrdio osnove sadejstva Narodnooslobodilačke vojske u Jugoslaviji sa trupama Crvene armije u Mađarskoj i angloameričkim snagama u Italiji. Dogovoreno je da Narodnooslobodilačka vojska koja je, 1. marta, preimenovana u Jugoslovensku armiju (JA), svojim snagama, oslobodi preostali dio zemlje i da pri tome, ofanzivom svog lijevog krila, olakša savezničke operacije u Italiji.³

Odmah poslije toga (od 26. do 28. februara), vrhovni komandant je održao savjetovanje sa komandantima armija na kojem su utvrđene osnove plana završnih operacija za oslobodenje Jugoslavije. Tom prilikom je ocijenjeno da su se Nijemci solidno utvrdili na sremskom frontu i na Dravi, a da su najpovoljniji uslovi za skori prelazak u ofanzivu u regionu Sarajeva, jer su tu neprijateljeve snage oslabljene. Predviđeno je da se za tu operaciju angažuju 2. 3. i 5. korpus, koji su dobili zadatak da ubrzaju popunu svojih jedinica ljudstvom i borbom opremom. Drugi i 3. korpus i snage 5. korpusa koje su uzele učešće u sarajevskoj operaciji imale su u martu 1945. oko 54.000 vojnika.⁴

¹ Uzeto iz knjige »27. ISTOCNOBOSANSKA DIVIZIJA«, izdanje VIZ-a, Beograd, 1983. str. 448—480.

² Autor priloga, pukovnik JNA u penziji.

³ Oslobodilački rat, 2. str. 531-6.

⁴ Isto, str. 500.

⁵ Dušan Uzelac, Njemački prodor u istočnoj Bosni od 19. do 31. marta 1945. godine (operacija »Maigewiller«), VIG, 1/1978, str. 25-6.

U to vrijeme je glavnina Grupe armija »E« već uveliko bila prešla Savu, a širi region Sarajeva branio je njemački 21. brdski armijski korpus. Iz njegovog sastava su otišle 22. pješadijska i 104. lovačka divizija, a jedinice koje su mu ostale pretrpjele su teške gubitke u proteklim borbama. Kada su njemačke i kvislinske snage izbačene iz Mostara (14. februara), Višegrada i Travnika (15. februara), njemačkoj Vrhovnoj komandi bilo je jasno da su time neposredno ugrožene njemačke pozicije u Sarajevu. Ali, ona je tada (15. februara) riješila da brani region glavnog grada Bosne i Hercegovine na taj način što će se 21. korpus, u slučaju kritične situacije, koncentrisati i oko njega organizovati odbranu. Narednih dana je Sarajevo proglašeno »utvrđenim mjestom« i imenovan je poseban njemački štab za neposrednu odbranu grada na čelu s jednim generalom.*

Za odbranu regiona Sarajeva 21. brdski korpus je raspolagao sa dvije divizije (181. i 369), tri brigade (909, 964. i 969), pet pukova (81. landesšicen, SS-polijski »Nagel«, 369. za obezbeđenje »Bergman« i 5. Ruskog zaštitnog korpusa), zatim s nekoliko borbenih grupa (»Danijel«, »Berlin« i »Kenig« i dr.) i desetak samostalnih bataljona i gotovo isto toliko artiljerijskih diviziona. Osim toga, pod njegovom komandom su bile 8, 9. i 17. ustaško-domobranska divizija i tri oslabljena četnička korpusa (Hercegovački, Romanijski i Zenički), čije su se glavnine u toku marta povukle prema četničkoj grupaciji Draže Mihailovića, koja se nalazila na Vučjaku, sjeverno od Doboja. Ali, njemačko komandovanje je ocijenilo da sve te snage nisu dovoljne za uspješnu odbranu, pa je riješeno, u saglasnosti s Vrhovnom komandom, da se iz Slavonije vrati u region Sarajeva 7. SS divizija. Njenim je pristizanjem, krajem februara, 21. armijski korpus privremeno savladao krizu u kojoj se našao poslije gubljenja Mostara, Višegrada i Travnika. Ukupno su sve te neprijateljeve snage imale oko 38.000 vojnika.*

Do kraja februara je njemačka komanda utvrdila plan neposredne odbrane grada kojim je između ostalog bilo predviđeno da se ona izvodi na tri linije. Međutim, obavještajna služba NOP-a je uspjela da taj plan sa zapoviješću uzme iz kase načelnika štaba i da ga pravovremeno dostavi našem komandovanju. Ti dokumenti su poslužila planiranje neposrednog napada na neprijatelja u Sarajevu. Ali, tokom marta borbe za Sarajevo nisu se izvodile na tim linijama iz njemačkog plana, nego na daljim prilazima gradu: na Podromaniji, oko Pala, Jablanice, Ivan-Sedla i u rejonu Zenice, u zahvatu pravca (i komunikacija) koji sa svih strana vode do Sarajevske kotline.

* Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, Sarajevska operacija (1. mart — 12. april 1945. godine). Sarajevo u revoluciji, 4. istorijski arhiv, Sarajevo, 1981, str. 671-4.

⁷ Isto, str. 673-4.

⁸ Isto, str. 681.

⁹ Isto, str. 628-6. (Taj dokument — elaborat — uzeo je obavještajac Gvido Svarc, koji je radio i bio na ličnoj vezi Vladimira Perića Valtera, sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo i rukovodioca obavještajne službe NOP-a u gradu. Njemački načelnik štaba, potpukovnik Vedel, bio je prisiljen da zbog gubljenja tog dokumenta izvrši samoubitvo).

BORBE NA GLASINCU

U Sarajevskoj operaciji korpusi JA su dejstvovali koncentrično ka glavnom gradu Bosne i Hercegovine na onim pravcima na kojim su se zatekle njihove snage krajem februara i početkom marta 1945. godine: 3. korpus je napadao preko Romanije, 2. — dolinama rijeka Prače i Jablanice i od Konjica preko Ivan-Sedla, a 5. korpus u dolini rijeke Bosne. Početkom marta je Generalštab JA¹⁰ naredio tim korpusima da zauzmu neprijateljeva uporišta na daljim prilazima Sarajevu i da se pripreme za njegovo neposredno oslobođenje.

Štab 3. korpusa je, u zapovesti od 5. marta, istakao da jedinice pod njegovom komandom treba »da ofanzivno djeluju na sektoru Rogatica — Sokolac, sa zadatkom likvidacije ovih uporišta i stvaranja uslova za dalje dejstvovanje u pravcu Sarajeva sa konačnim ciljem oslobođenja Sarajeva.«¹¹ On je tada uputio glavninu 27. divizije u srebrečki kraj, o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju, i stavio joj u zadatak da do 12. marta izbije na prostoriju sjeverno od drumova Sokolac — Rogatica — Višegrad (zapadno od linije Vraneši — Vjertnik — Senkovići — Han-Stijenića) radi zauzimanja neprijateljevih uporišta od Kovanja do Višegrada. U isto vrijeme je odredio da je glavni zadatak 19. birčanske brigade, koja se tada nalazila na Glasincu, da prikuplja podatke o neprijatelju.¹² Desno od rasporeda 27. divizije trebalo je da, do 11. marta, stigne glavnina 38. divizije; njena jedna brigada zadržana je u rejonu Zvornika, sa zadatkom da prihvati novo ljudstvo za popunu jedinica korpusa.¹³ Početkom marta lijevo od 27. divizije bila je 37. divizija 2. korpusa JA, raspoređena na širokom frontu od Goražda do Žepe.¹⁴

U to vrijeme se njemačka 181. divizija nalazila u dolini Drine, od Goražda do pred Višegrad, i na komunikacijama koje vode ka Sarajevu. Pod pritiskom 37. divizije i 19. birčanske brigade koja je, 1. marta, presjekla drum Sokolac — Rogatica i držala ga pod svojom kontrolom naredna dva dana,¹⁵ ta neprijateljeva divizija je 4/5. marta počela izvlačenje svojih snaga ka Sarajevu, na položaje u rejonu Sokolca, Podromanije, u zahvatu drumova preko Romanije i u rejonu Pala. Tokom izvlačenja, koje je završila 8. marta, njene jedinice su temeljito porušile željezničku prugu od Višegrada i Goražda i drumove.¹⁶

Početkom marta je 19. birčanska brigada prenijela težište svojih dejstava na Glasinac. Neprijatelj koji se izvlačio pokušao je ispadima svojih dijelova iz Sokoca i Podromanije da odbaci njene bataljone sa drumova. A kada su snage 181. njemačke divizije posjedale položaje na Glasincu, 19. birčanska brigada je nastojala da — napadima na So-

¹⁰ Istovremeno su preimenovanjem NOV i POJ u Jugoslovensku armiju, Vrhovni štab je preimenovan u Generalštab JA, koji je bio organ vrhovnog komandanta i Ministarstva narodne odbrane za svu oružanu silu Demokratske Federativne Jugoslavije.

¹¹ Oslobođilački rat, 2. str. 562.

¹² Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 15.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, izvještaj štaba 37. divizije štabu 2. korpusa, 14. 3. 1945, dok. br. 41.

¹⁶ AVII, E. 272A, izvještaj štaba 3. korpusa štabu 2. armije, 4. 3. 1945, br. reg. 6-13.

¹⁷ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. 41.

kolac i položaje oko njega (Pohovac i rejon sela Baltici), na Podromaniju, Spomenik i Gradinu, od 8. do 12. marta — omete neprijatelja da se tu utvrdi i organizuje odbranu. U tim borbama, koje su vođene mahom noću, njeni bataljoni su ispoljili dosta požrtvovanja i upornosti u izvršavanju dobijenih zadataka; zato su imali značajne gubitke (17 mrtvih, 13 nestalih i 46 ranjenih). Vremenski usi ovi bili su vrlo nepovoljni. Tako je u napadu na neprijatelja u Sokocu, 9/10. marta, među gubicima Brigade bilo i 5 smrznutih boraca.¹⁸

Za odbranu pravca preko Romanije 181. divizija upotrijebila je svoj ojačani 363. puk koji je, do 8. marta, organizovao odbranu s fronta na liniji Sokolac — Podromanija — Velika Gradina, a po dubini duž drumova preko Romanije zaključno sa Crvenim stijenama. Svi položaji koje je zaposeo bili su od ranije manje-više fortifikacijski crrijanizovani za kružnu odbranu. Imali su ipo 3 — 5, a neki čak i do 25 bunkera povezanih rovovima i saobraćajnicama i mjestimično zaštićenih žičanim preprekama i minkim poljima.¹⁹ Iz raspoloživih izvora se ne može pouzdano rekonstruisati raspored tog puka. Prema izjavi jednog zarobljenika, 1. bataljon je bio razvijen na liniji od Sokoca do Velike Gradine, a 2. bataljon se nalazio u rejonu sela Dikalja, gdje je bilo i komandno mjesto puka.²⁰

Kada je glavnina 27. divizije izbila na Glasinac, jedinice su dobile kratak odmor da predahnu od teškog marša i da se pripreme za predstojeće borbe. Uporedo s time su štabovi i komande imali dosta posla oko prijema novih boraca, a narednih dana i oko preformiranja jedinica po novoj formaciji²¹ i njihovog djelimičnog prenaoružanja sovjetskim oružjem.²² Ti poslovi su se obavljali uporedo s borbenim dejstvima i trajali su do sredine aprila.

O neprijatelju na Romaniji i u regionu Sarajeva štab divizije dobio je, početkom marta, podatke od štaba korpusa²³ ali u njima nije bilo pojedinosti o tome kako su Nijemci organizovali svoju odbranu (jer se upravo u to vrijeme 181. divizija povlačila iz doline Drine ka položajima na prilazima Sarajevu). Dosta podataka je prikupila 19. birčanska brigada, ali ni oni nisu bili potpuni: govorili su uglavnom o tome koje je položaje zaposeo neprijatelj. Međutim, iz njih se nije moglo vidjeti kako ih je organizovao i s kojim snagama i sredstvima ih brani. Zbog toga će se u prvom napadu nastojati da izviđačke jedinice uhvate nekog od neprijateljevih vojnika.²⁴

U okviru zadatka koji je dobio 3. korpus, 27. divizija je trebalo da, u sadejstvu sa 38. divizijom, ovlada dijelom položaja koje je branio njemački 363. puk, od raskrsnice puteva u Podromaniji i Velike

¹⁸ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

¹⁹ Tako, na primjer, u izvještaju obavještajnog oficira štaba 27. divizije obavještajnom centru štaba 3. korpusa od 24. 3. 1945. (AVII, k. 1258, br. reg. 3-8) navodi se, između ostalog, i slijedeće: na položaju Velika Gradina postoje 3 veća bunkera povezana rovovima, na Spomeniku su 4 bunkera, na Karauli 25 manjih bunkera, na Čavčevom polju — 20, među njima tri velika, na Crnom vrhu — 3, Ljeljenu — 2, Han-Obodašu — 5 do 6, itd.

²⁰ AVII, k. 1258, izvještaj obavještajnog centra 27. divizije obavještajnom centru 3. korpusa, 31. 3. 1945, br. reg. 5-8.

²¹ Zbornik NOR, IV/34, naređenje štaba 2. armije štabu 3. korpusa, 15. 3. 1945, dok. br. 42.

²² Isto, naređenje štaba 3. korpusa od 27. 3. 1945, dok. br. 73.

²³ Isto, izvještaj štaba 3. korpusa štabu 2. armije, 5. 3. 1945, dok. br. 16.

²⁴ Isto, zapovijest štaba 27. divizije od 13. 3. 1945, dok. br. 37.

Djelovi 27. divizije u dsjstvu na Romaniji, mart 1945.

Gradnine (trig. 994) do zaključno Čavčevog polja na Romaniji (skica br. 24). Stab divizije riješio je da sa dijelom snaga savlada neprijateljevu odbranu u širem rejonu Podromanije, a sa drugim dijelom da, u sadejstvu s jedinicama 38. divizije, presječe drum između Čavčevog polja i Crvenih stijena. Napad je organizovao u tri napadne kolone: desna, dva bataljona 16. muslimanske brigade, trebalo je da ovlada položajima ispred kasarne u Podromaniji i kod Spomenika (k. 869) i sadejstvuje 19. brigadi u zauzimanju kasarne; srednja, 19. birčanska brigada, predviđeno je da prvo zauzme Veliku Gradinu (trig. 944) i Pliješ (k. 981), a onda kasarnu i položuje neposredno oko nje; i, lijeva kolona, 20. romanijska brigada, imala je zadatak da sa iužne strane sa dva bataljona napadne i zauzme Karaulu, a sa jednim Čavčevo polje. Poslije toga trebalo je da preduzme gonjenje neprijatelja i izvrši napad na Crvene stijene.²⁵

Desno je napadala 17. majevička brigada 38. divizije na neprijatelja na položajima kod sela Baltića i na Pohovcu (trig. 1074). Sa sjeverne strane druma, na Dikalje i na uporište u Han-Obodašu, upućena je 21. brigada. Između njenih jedinica i bataljona 20. romanijske brigade trebalo je da se ostvari neposredno sadejstvo (u pogledu vremena napada).²⁶ Lijevo, u dolini Prače i prema Palama, dejstvovala su jedinice 37. divizije.

Početak napada je predviđen za 22 časa 14. marta, a trebalo je da mu prethodi artiljerijska priprema sa baterijom topova 76 mm i minobacačima brigada u trajanju od 15 minuta. Svoju odluku i zadatke jedinica divizije, potpukovnik Miloš Zekić saopštio je koman-

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, zapovijest štaba 38. divizije od 13. 3. 1945, dok. br. 38.

dantima brigada na sastanku u štabu divizije. Tom prilikom, a i u zapovijesti, posebno je insistirao na tome da štabovi brigada u toku 14. marta izidu sa štabovima bataljona, a oni sa komandama četa na osmatračnice, »gdje im izdati sva potrebna uputstva za što bolje izvršenje zadatka«. Takođe, divizijskom zapoviješću su utvrđeni zadaci izviđačkih organa, sistem telefonskih i radio-veza, raspored Medicinsko-sanitetskog bataljona, način organizovanja minobacačke pripreme i označavanja prednjeg kraja jedinica, jer je bilo predviđeno da u toku 14. marta naša avijacija tuče dio neprijateljevih položaja na Romaniji i Pohovac.²⁷

Sve te zahtjeve jedinice su izvršile i pripremile se što su bolje mogle za ostvarenje dobijenih zadataka. Ali, artiljerijska i minobacačka priprema, koja je počela u predviđeno vrijeme, nije dala očekivane rezultate. Vršila se noću, pa topovi nisu direktno pogodili ni jedan neprijateljev bunker. Takođe, ni vatra minobacača, mada preciznija, nije imala veći materijalni efekat. Nijemci su se branili iz više bunkera i pokrivenih zaklona od kamena, pa su samo direktni pogoci morali da im nanesu gubitke.²⁸

Čim je prestala vatra artiljerije i minobacača, neprijatelj ih je dočekao snažnom i dobro organizovanom vatrom. I ovog puta su u četama bile organizovane bombaške grupe — da neutrališu pojedine rovove i bunkere, i posebne grupe — da otvaraju prolaze kroz žičane prepreke. Dejstvujući brzo i energično, desnokrilna kolona je u prvom naletu upala u neprijateljevu odbranu i zauzela otporne tačke kod sela Plandišta i kod Spomenika. I srednja kolona je svojim pomoćnim snagama zauzela Pliješ, ali nije mogla da ovlada Velikom Gradinom. Na tom brdu nekad je bilo ilirsko utvrđenje — gradina po kome je i dobilo ime, i Nijemci su iskoristili njegove razvaline i u njima i oko njih izgradili više bunkera koji su bili povezani kamenim zidom i zaštićeni žičanim preprekama. Predteren je bio sasvim otkriven pa bombaši nisu mogli da se približe bunkerima. Ni vatra topovske baterije, koja je tokom noći jednom-dvaput bila sasređena na taj položaj, nije pokolebala branioca koji je nastavio ogorčen otpor. Kako to najjače neprijatelj evo uporište nije zauzeto, dijelovi 16. muslimanske i 19. birčanske brigade odustali su od napada na kasarnu u Podromaniji. Te večeri su te Brigade imale 14. mrtvih, 3 nestala i 35 ranjenih, od čega su tri četvrtine bili iz 19. brigade.²⁹

Liševokrilna kolona, 20. romanijska brigada, uspjela je da sa 1. i 2. bataljonom zauzme deset bunkera na Karauli ali je neprijatelj produžio otpor iz preostalih bunkera i zaklona.³⁰ Njegova odbrana je bila olakšana izostankom napada jačih snaga 38. divizije, jer je na Dikalje i Karaulu umjesto dva — upućen samo jedan bataljon 21. brigade. On je izbio na drum, napao vozila koja je na njemu zatekao i u 24 časa prekinuo s napadom, ne zauzevši ni jedno uporište.³¹ Glavnina 20. brigade je nastavila borbu, ali je ujutro 15. marta (u 8 časova), kada su

²⁷ Isto, cit. dok. br. 37.

²⁸ Ahmed Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 258.

²⁹ Isto, Zbornik NOR, IV/34, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 16. 3. 1945, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

³⁰ Mitar Minić u cit. čl. n. d., str. 541, navodi da je tada Karaula bila zauzeta.

³¹ Zbornik NOR, IV/34, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 38. divizije, 16. 3. 1945, dok. br. 48.

Prijam novih boraca sa Kosova u 20. romanijsku brigadu u rejonu Sokolca, marta 1945.

se 16. i 19. brigada već bile povukle na polazne položaje, neprijatelj izvršio snažan protivnapad i prisilio i nju da odstupi. Slično se desilo i na Čavčevom polju. Njen 4. bataljon, koji je napadao to uporište, ovladao je dijelom rovova, ali mu nije pošlo za rukom da zauzme bun-kere, iako je izvršio tri napada na to uporište. Tokom te noći su je-dinice 20. brigade imale 11 poginulih, 2 nestala, 1 zarobljenog i 22 ranjena borca.³²

Tako je propao prvi pokušaj da se neprijatelj zbaci sa Romanije i da se 3. korpusu otvori put k Sarajevu. Stab 27. divizije nije bio nezadovoljan radom i zalaganjem štabova brigada i bataljona i ko-mandi četa u toku borbi noću 14/15. marta. On je cijenio da divizija dobijeni zadatak nije izvršila »zbog toga što se neprijatelj na sektoru Romanije, a napose na pravcu Crvene stijene — Sokolac dubinski jako utvrdio, primijenivši objekte polustalne fortifikacije i što naša mlada artiljerija još nije dovoljno izvježbana da noću tačno pogada određene ciljeve...»

Izjutra 15. marta 27. divizija bila je u sljedećem redosledu: 16. muslimanska brigada u rejonu sela Pariževića, sa isturenim dijelo-vima na položajima kod Rešetnice i prema Spomeniku; 19. birčan-ska brigada — u rejonu sela Đedovići i Pavičići, sa dijelom snaga na Maloj Gradini; i, 20. romanijska brigada u selu Bogovićima i Neprav-dičima s osiguranjima na Varagi.³³ U tim rejonima je divizija, u stva-

³² Isto, cit. dok. br. 46: (U operacijskom dnevniku 20. romanijske brigade nije registrovan taj napad neprijatelja. U njemu se navodi da je 1. bataljon ostao na položaju na Karauli do 11 časova 15. marta, a da se 4. bataljon povukao sa Čavčevog Polja u 16 časova istog dana. AVII, k. 1112A, cit. br. red. 10-4).

³³ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 46.

³⁴ Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 7. 4. 1945, dok. br. 107.

Minobacač 16. muslimanske brigade u dejstvu na Romaniji, marta 1945.

ri, prešla u odbranu koja je prvenstveno bila diktirana operativnim potrebama da se bolje usklade i povežu dejstva svih snaga JA koje su angažovane u borbama za oslobođenje Sarajeva. Međutim, zatišje od 7 do 8 dana nije iskorišćeno samo za pripremanje jedinica za naredne zadatke nego i za napade pojedinih brigada ili bataljona na neprijatelja ispred fronta divizije i na drumu preko Romanije. U okviru tih borbenih poduhvata najznačajniji su bili pokušaji da se ovlada Velikom Gradinom i da se tako slomi desno krilo njemačke odbrane na Glasincu.

Prvi je izvršen noću 17/18. marta. U njemu je angažovana 16. muslimanska brigada. Napad je bio solidno pripremljen, a prethodila mu je kraća artiljerijska priprema (koncentracija vatre po Gradini) s jednom topovskom baterijom 76 mm i sa svim minobacačima iz te Brigade, koji su bili prikupljeni na jednom mjestu. Na neprijatelja kod sela Plandišta napadao je jedan, a na Veliku Gradinu tri bataljona. U 23,30 časova oni su krenuli na juriš i u prvom naletu upali u njemačke položaje i zauzeli više bunkera i streljačkih zaklona. Vrlo žestoka borba se vodila oko zida, mjestimično visokog više od dva metra, koji je povezivao jedan broj bunkera. Nijemci su ga branili uzdužnom vatrom i ručnim bombama, a zemljište ispred njega osvjetljavali raketama. Jedan broj boraca se prebacio preko njega, ali je i s druge njegove strane dočekan vatrom iz bunkera s vrha tog brda. Borba je trajala sve do svanuća kada su se batalj oni morali povući sa Gradine na polazne položaje.⁶⁵

⁶⁵ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 256-60, i Ahmet Donlagić, *Kroz drvene vratničke knjige u Sarajevu, Sarajevo u revoluciji*, 4. str. 715.

Drugi napad ponovo je izvršila 16. brigada 24. marta. Njemu je prethodila pored artiljerijske i vazduhoplovna priprema, pa je zato počeo još za vidjela, u 18 časova. Međutim, i pored više direktnih pogodaka vazduhoplovnim bombama, glavne neprijateljeve otporne tačke na Velikoj Gradini nisu bile značajnije neutralisane, pa su Nijemci i ovog puta pružili jak otpor. Ponovo su se jedinice bile uklinile u njihove položaje, ali tokom noći nisu mogle zauzeti glavne otporne tačke. Kao i ranije, u svanuće je obustavljena borba i bataljoni su povučeni na polazne položaje. U oba ta napada 16. brigada je imala 11 poginulih i 52 ranjena borca i starješine.³⁴

U tom predahu jedinice 19. birčanske brigade su bile izvan neposrednog dodira sa neprijateljem. Međutim, dijelovi 20. romanijske brigade vršili su pritisak na desni bok i pozadinu neprijateljevog rasporeda na Glasincu i Romaniji. Pri tome su 2. d 3. bataljon napali noću 17/18. marta njemačke snage na Čavčevom Polju, a 1. bataljon je to uradio dvaput (22. i 23. marta) na Crnom Vrh. Ti napadi su bili u vezi sa pokušajem 16. brigade da zauzme Veliku Gradinu, ali ni oni nisu donijeli očekivane rezultate.³⁵

PRIPREME ZA OSLOBODENJE SARAJEVA

U toku prve polovine marta 1945. godine, korpusi koji su angažovani za oslobodjenje Sarajeva dejstvovali su manje-više samostalno. Bili su pod neposrednom komandom Generalštaba i on, preokupiran vođenjem tekućih operacija na jugoslovenskom ratištu i zadacima oko pripremanja završnih operacija, nije mogao neposredno koordinirati i njihovim radom. Zbog toga je vrhovni komandant naredio, 17. marta, da se formira privremeni Operativni štab grupe korpusa, da počne funkcionisati do 20. marta i da podnese predlog plana za oslobodjenje Sarajeva i doline Bosne. Za komandanta tog štaba određen je general-major Radovan Vukanović, komandant 2. korpusa, za zamjenika — general-major Slavko Rodić, komandant 5. korpusa, i za člana štaba pukovnik Pero Kosorić, komandant 3. korpusa.³⁶

Dok su Operativni štab, štabovi korpusa i divizija razradivali planove za predstojeće borbe, u 27. diviziji to je vrijeme iskorišćeno da se jedinice što bolje pripreme za te zadatke i da se provedu naredene mjere kojim je trebalo da se divizija transformiše iz partizanske u diviziju koja će biti sposobna za vođenje svih vidova borbenih dejstava u tzv. frontalnom ratu.

S tim ciljem je štab divizije posebnu pažnju poklonio 19. birčanskoj brigadi, jer je gotovo četrdeset dana dejstvovala samostalno. Zbog toga je, po njegovoj ocjeni, u pogledu iskustva u frontalnoj borbi, a i po sredenosti i moralno-političkom stanju, zaostala iza druge dvije brigade. Zato je u martu petnaest dana neposredno radio s tom brigadom. Komandant, politički komesar i drugi članovi štaba divizije su održali više sastanaka sa njenim vojnim i političkim rukovodiocima, na kojima su im prenosili iskustva 16. i 20. brigade iz borbi

³⁴ Isto.

³⁵ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

³⁶ Dušan Uzelac, cit. čl. VIG 1/1978, str. 27 i 28.

s njemačkom grupacijom između Drinjače i Kozluka i pripremali ih »... za nov način ratovanja u sklopu većih snaga pod... uslovima koji zahtijevaju naročitu upornost, snalažljivost i izdržljivost...«³⁹

Takođe, tokom marta je za diviziju kao cjelinu važan zadatak bio dalje razvijanje rodovskih i pozadinskih jedinica i službi. U štabu divizije je obrazovan odsjek za vezu i vršene su pripreme za formiranje bataljona za vezu. Popunom tehničkim sredstvima veze (radio-stanicama, telefonima i kablom) divizija je, zahvaljujući ranijim kursovima, bila u mogućnosti da već u borbama u dolini Drine protiv njemačke grupacije razvije gotovo potpun sistem veza, što se pozitivno odrazilo na efikasnost komandovanja na liniji divizija — brigade — bataljoni.⁴⁰ I u borbama na Glasincu i Romaniji, kada se borila na znatno širem frontu nego što je bilo u februaru, štab divizije je imao stalnu vezu sa štabovima brigada, a oni sa štabovima bataljona.

U februaru je počelo preformiranje pozadinskog dijela štaba divizije: formirana je komanda pozadine u čiju su nadležnost došle sve pozadinske službe. Isto je uređeno i u štabovima brigada, mada je u nekim od njih taj proces organizovanja bio nešto sporiji zbog nedostatka iskusnih kadrova. U martu su u diviziji formirane vozarska i zanatlijska četa, obje su bile bez dovoljno stručnih vojnika i starijehina. Ali, i pored tih teškoća — manjih kada se radilo o divizijskoj pozadini, a oštrijih kod 19. i 20. brigade — pozadina je u martu bila efikasnija u materijalnom obezbjeđenju jedinica divizije. Tome je svakako doprinio izmijenjeni način snabdijevanja. Osnovne potrebe jedinica u ishrani, odjeći i obući i drugim neborbenim i borbenim sredstvima podmirivane su doturom iz korpusnih skladišta koja su se naslanjala na materijalne izvore (baze i skladišta) u Srbiji. Po prvi put od kada je divizija formirana i od kada se borila na području Romanije i Glasinca ishrana jedinica nije bila problem. Sada su borci redovno dobijali relativno obilne obroke, koji su uz to bili i raznovrsniji.⁴¹

Najvažniji zadatak i posao u svim jedinicama divizije u to vrijeme bile su pripreme i prijem novih boraca. Još početkom marta dobijeno je obavještenje da će stići nova popuna iz Srbije i sa Kosova i da posebnu pažnju treba pokloniti prijemu novih boraca Albanaca. Stoga su pred njihov dolazak u program političkog rada unesene teme o narodnooslobodilačkoj borbi u Albaniji, o položaju Albanaca u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, o politici režima Kraljevine Jugoslavije prema albanskoj narodnosti i o značaju borbenog bratstva naroda i narodnosti Jugoslavije u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zahvaljujući tome, novi borci su dobro primljeni u svim jedinicama i brzo su se uklopili u život četnih kolektiva.⁴² Prema raspoloživim izvorima, tada je oko 600 Albanaca sa Kosova raspoređe-

³⁹ Zbornik NOR, IX/9, izvještaj političkog komesara 27. divizije političkom komesaru 3. korpusa, 2. 4. 1945, dok. br. 71.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto i Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 260.

no u jedinice 27. divizije.⁴³ Oni nisu prošli kroz dopunski centar korpusa,⁴⁴ jer su svi imali kraći kurs obuke koji je bio organizovan u Vršcu, a većina je služila bivšu jugoslovensku vojsku, pa se smatralo da je ta priprema dovoljna da se mogu odmah uključiti u borbene jedinice. Politički komesar divizije, a i politički komesar 3. korpusa, ocijenili su da su ti borci Albanci punije među nove borce prilično borbenosti. Općenito su se u borbama držali vrlo dobro, izuzev u XVI muslimanskoj brigadi gdje su se krile izvjesne nepravilnosti od rukovodstva prema njima...⁴⁵

Kao i u ranijim slučajevima popune, i ovog puta je dolazak novih boraca zahtijevao intenziviranje cjelokupnog rada u jedinicama: vojne obuke, političke i kulturno-prosvjetne djelatnosti. U svemu tome su nastale znatne teškoće zbog toga što je veliki broj novih boraca bio nepismen, a nemali broj nije znao ili je slabo znao srpskohrvatski jezik. Tako, na primjer, samo u 20. romanijskoj brigadi je u martu bilo oko 250 nepismenih boraca, znatno više nego ranije. Slično stanje je bilo i u 16. i 19. brigadi i prištapskim jedinicama divizije. Kod tih novih boraca je trebalo prvo probuditi interes za političkim zbivanjima i kulturno-prosvjetnim životom, pa ih tek tada aktivirati u četinim i bataljonskim kolektivima. To je bilo utoliko teže što se broj iskvanih partijsko-političkih radnika u jedinicama prorijedio zbog pogibije i ranjavanja u proteklim borbama, pa su dužnosti političkih komesara četa i delegata vodova morali prihvatiti mladi i politički još nedovoljno obrazovani kadrovi. Da bi se što bolje obezbijedila obrada političkih tema i objašnjavanje tekućih političkih događaja, kojih je u tom periodu bilo gotovo svakodnevno (Krimski konferencija, obrazovanje privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije sa maršalom Josipom Brozom Titom na čelu, itd.), politički komesar

⁴³ Zbornik NOR, IX/9, izvještaj političkog komesara 3. korpusa političkom odeljenju 2. armije, 13. 4. 1945, dok. br. 93, Zejnil Muharemagić, Statistički podaci o boračkom sastavu (16. muslimanske) brigade, cit. d., Borbeni put 16. muslimanske NOU brigade, str. 819, tabela 6 (U izvještaju političkog komesara 3. korpusa navodi se da je tada u jedinice 3. korpusa raspoređeno oko 2.000 boraca sa Kosova. Od toga je u 16. muslimansku brigadu došlo 168. Nema podataka koliko ih je raspoređeno u 19. birčansku i 20. romanijsku brigadu. Vjerovatno, približno broju koji je pomenut za 16. brigadu).

⁴⁴ Početkom marta 1945. godine su od divizija izuzeti dopunski bataljoni i od njih je obrazovan Dopunski centar 3. korpusa.

⁴⁵ Tu ocjenu je politički komesar 3. korpusa vjerovatno zasnovao na jednoj epizodi koja se desila s vodom koji je bio sastavljen od novih boraca Albanaca. U cit. izvještaju političkog komesara 27. divizije (Zbornik NOR, IX/9, dok. br. 71) spominje se da su novi Albanci pokazali najmanje borbenosti u 16. muslimanskoj brigadi i da je jedan Albanac, koji je došao kao komandir, u jednoj teškoj situaciji izvukao sve Albance iz čete i napustio položaj. Autor ovih redova se tog događaja i sada živo sjeća. Kada su došli novi borci Albanci u 16. muslimansku brigadu, jedan od njih (koji je nosio partizanske oznake komandira ili zamjenika komandira čete) tražio je od štaba brigade da dozvoli da se od boraca kojim je do tada komandovao obrazuje jedan vod i uključi u jednu od četa. Na to se nerado pristalo (jer se smatralo da će se novi borci lakše svići na uslove borbe koja se tada vodila ako se pojedinačno uključe u čete). Kada je na kraju dobio saglasnost, taj je vodnik izjavio da će vod i on kao njegov komandir biti primjer hrabrosti i borbenosti. Međutim, u jednoj od prvih borbi na Ljelenu na Romaniji, krajem marta 1945, pri protivnapadu Nijemaca, kada su obasuli položaj jakim minobacačkom vatrom, taj je vod pobjegao s tog položaja. Na osnovu toga i još nekih drugih pojedinačnih slučajeva štab 16. muslimanske brigade je zaključio da novi borci Albanci nisu ispoljili očekivani nivo borbenosti.

Nastupanje 27. divizije prema Sarajevu, Mokro, 5. aprila 1945.

divizije dao je zadatak političkim komesarima i pomoćnicima političkih komesara brigada i bataljona da za sve teme i programe političke nastave i za konferencije na kojima su objašnjavani tekući politički događaji, vrše pripreme političkih komesara u batalj onima odnosno u četama. U periodima predaha, dok su glavne brigade ili bataljona bile na okupu, nemali broj tih predavanja i konferencija su držali brigadni rukovodioci.⁴⁶

Pojačanu političku aktivnost zahtijevala je i pojava pojedinačnog neprijateljskog rovarjenja u jedinicama. Ono se manifestovalo u proturanju kvislinških (pročetničkih, proustaških i sličnih) parola i glasina i komentara pojedinih događaja od novih boraca ili njihovih roditelja koji su ih posjećivali, u slučajevima simuliranja bolesti, samoranjavanja, lakših trovanja (barutom, puščanom mašću i si.) radi izbjegavanja borbe i u dezerterstvu iz jedinica. Iako su to bila pojedinačna i neorganizovana istupanja, u jedinicama su shvaćena kao indikatori još neucvršćenog moralno-političkog stanja. Zato su politički radnici i svi komunisti i skojevci bili ne samo pojačano budni nego i istovremeno aktivni u objašnjavanju i razobličavanju svakog od tih slučajeva i suštine tih pojava.⁴⁷

U političkom djelovanju počeli su se jače ispoljavati propagandni odsjeci divizije i brigada. Oni su obrazovani u februaru. U početku je bilo teškoća oko njihove popune i oko pronalaženja sadržaja rada, ali su već u martu svi (izuzev donekle u 20. romanijskoj bri-

⁴⁶ Zbornik NOR, IX/9, cit. dok. br. 71.

⁴⁷ Isto.

gadi) dali značajan doprinos intenziviranju političkog i kulturno-prosvjetnog rada u bataljonima i četama.⁴⁸

Uporedo sa pojačanim političkim radom u jedinicama, sva rukovodstva u diviziji (partijske i skojevske organizacije, i komande i štabovi) razvila su živ politički rad na terenu gdje su boravile jedinice. Održano je više konferencija u selima. U to vrijeme su se pripremali izbori za sreski narodnooslobodilački odbor. U okviru tih priprema, politički komesari, sami ili zajedno sa političkim radnicima sa terena, objašnjavali su značaj tih izbora i značaj formiranja nove privremene vlade na čelu s Josipom Brozom Titom i deklaracije koju je ona izdala. U tim živim i toplim kontaktima sa mještanima, u življenju sa narodom, u svim jedinicama se osjetila potreba i želja da se koliko god mogu solidarišu s narodom koji je gladovao. To posljednje ratno proljeće bilo je svuda teško, posebno u krajevima koje je neprijatelj tokom rata opustošio. Takav je bio Glasinac, na kome se marta 1945. godine nalazila 27. divizija. »U nekoliko mahova« — zabilježio je u svom izvještaju politički komesar divizije Zarije Škerović — »razne jedinice odricale su se obroka mesa, za jedan ili više dana, kao i hljeba, a i kupljeni su prilozi i u šećeru, zejtinu, marmeladi i dr., u korist najsiromašnijih i onih koji su najviše žrtvovali u ovoj borbi. A čitava divizija se odrekla jednog obroka hljeba i dnevnog sledovanja zejtina u korist sirotinje sa Glasinca i tako je predato NO Opštinskom (preko Okružnog) odboru za Glasinac 1.000 kg brašna i 100 litara zejtina. Pored toga, naše intendanture predale su odborima veći broj krava i više od 150 ovaca.«⁴⁹

Da bi se sve djelatnosti u diviziji maksimalno razvile, »naročito u vezi sa odlučujućim bitkama za Sarajevo, gdje divizija učestvuje u najvećim i najsloženijim operacijama od svog postojanja«, u njenim jedinicama je objavljeno takmičenje pod parolom: »Sve za Sarajevo«. Partijske i skojevske organizacije su mobilisale cio sastav svojih jedinica, naročito omladinu, da u narednom periodu da sve u borbi protiv neprijatelja i u obogaćivanju političkog i kulturno-prosvjetnog života u četama i batalj onima. Takmičenje je počelo proslavom svjetske omladinske nedelje, a trebalo je da traje do 30. aprila. Među takmičarskim zadacima bili su »... ko će više uništiti neprijateljskih vojnika i pretrpjeti manje gubitke, ko će prvi upasti u neprijateljski položaj, ko će bolje izvršiti borbeni zadatak, ko će više opismentiti boraca, zatim političko i kulturno uzdizanje, itd.«

OKRUŽENJE NJEMAČKOG 363. PUKA NA ROMANJI

Operativni štab sarajevske grupe korpusa je na prvom sastanku (26. marta) ocjenio da je odnos snaga u regionu Sarajeva takav »da nam nije potpuno zagaranтовan uspjeh, ali su svi izgledi da će se narednih dana situacija u tom pogledu poboljšati...«. Računao je da će biti potrebno najmanje oko deset dana dok se jedinice 5. korpusa

⁴⁸ Isto, i ACK SK BiH, Obi. kom. za ist. Bosnu, pismo političkog komesara 3 korpusa Cvijetinu Mijatoviću Maji, političkom sekretaru Oblasnog komiteta za istočnu Bosnu, 18. 3. 1945, br. reg. 445/4.

⁴⁹ Zbornik NOR, IX/9, cit. dok. br. 71.

pregrupišu za neposredni napad na neprijatelja u Sarajevu i na pravcima Zenica — Travnik i Sarajevo — Zenica i da će u tom vremenu neprijatelj izvući dio svojih trupa, čime će se izmjeniti odnos snaga u korist grupe korpusa. Njegova opšta zamisao je bila da se, dok traje pregrupisanje divizija 5. korpusa, zauzmu isturena neprijateljeva uporišta na Glasincu i Romaniji i na Ivan-sedlu, a poslije toga da se pristupi napadu na neprijatelja u Sarajevu.⁵⁰

Prema tome, bliži zadatak 3. korpusa u narednim borbama za oslobodenje Sarajeva bio je da ovlada područjem Glasinca i Romanije koje je držao neprijatelj ili, ako to ne postigne do predviđenog vremena, da s dijelom snaga blokira ojačani njemački 363. puk, sa glavinom da zaposjedne polazne položaje za neposredni napad na neprijatelja u gradu. U izvršavanju bližeg zadatka bilo je predviđeno sadejstvo dijelova 37. divizije 2. korpusa.⁵¹

Ideja za izvršenje tog zadatka u štabu korpusa se iskristalisala u vremenu od 22. do zaključno 25. marta. U zapovijesti od 22. marta naredio je da se izvrši pregrupacija snaga, čiji je smisao bio u tome da se cijela 38. divizija postavi sjeverno od drumu Sarajevo — Sokolac, s tim da jednom brigadom vrši pritisak na neprijatelja između Sumbulovca i Mokrog, a da glavinu ne uvodi u borbu, već da je angažuje za čišćenje rejonu razmještaja od preostalih četničkih grupa; 27. divizija je trebalo u okviru te zamisli da sa dvije brigade, raspoređene u vidu sužene potkovice, obuhvati 363. puk od Karaule do Podromanije i od Gradine do Karaule, a jednu brigadu da izvuče u opštu rezervu.⁵² U zapovijesti od 25. marta štab 3. korpusa je, između ostalog, još udesno rokirao 38. diviziju, a 27. diviziji je naredio da sa dvije brigade, postavljene s obje strane drumu preko Romanije, ovlada neprijateljevim uporištima između Crvenih stijena i Karaule, a s jednom (brigadom) da drži položaje na liniji Pediše — Sokolac — Rešetnica — Mala Gradina i da ona bude u gotovosti za napadna dejstva u okviru napora glavnine divizije na odsjeku između Crvenih stijena i Podromanije. U izvršenju tog zadatka predviđeno je da 27. diviziji sadejstvuje jedna brigada 38. divizije, koja je trebalo — zajedno sa jednom brigadom 37. divizije — da ovlada svim neprijateljevim uporištima između Pustopolja i Mokrog i tako izoluje neprijatelja na Romaniji od Sarajeva. Osim toga, bilo je predviđeno da jedna brigada 37. divizije sadejstvuje 27. diviziji su juga prema Podromaniji. Međutim, u korpusnoj zapovijesti je (vjerovatno previdom) ispušteno da se pomene učešće te brigade 37. divizije prema Podromaniji. Sve pripreme za napad trebalo je da se završe 27. marta do 18 časova, a početak napada je naknadno određen za naredni dan u 4 časa.⁵³

U duhu dobijenog zadatka, štab 27. divizije izvršio je pregrupaciju jedinica (skica br. 24): 19. birčansku brigadu je uputio sa sjeverne strane drumu preko Romanije, u rejon Stari Grad — Čukarica, sa zadatkom da ga presiječe između Zelene Vode i Han-Obodaša;

⁵⁰ Isto, IV/34, naredenje Operativnog štaba grupe korpusa štabu 29. divizije, 26. 3. 1945, dok. br. 68.

⁵¹ Isto, relacija štaba 3. korpusa Generalštabu JA, 17. 5. 1945, dok. br. 163.

⁵² Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 22. 3. 1945, dok. br. 55.

⁵³ Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 25. 3. 1945, dok. br. 63.

20. romanijsku je razvio na liniju Mandra — Sokolac — Rešetnica — Mala Gradina i dodijelio joj zadatak da napadne neprijatelja na frontu ispred sebe; i 16. muslimansku brigadu je sa Glasinca pomjerio na Romaniju, s južne strane puta, sa zadatkom da s linije Rasolina (k. 1241) — Golo brdo (k. 1325) ovlada neprijateljevim uporištima između Čavčevog polja i Ljeljana (k. 1321).⁵⁴

Štab korpusa ojačao je 27. diviziju baterijom, dok je artiljerijski divizion (bez te baterije) zadržao pod svojom komandom i dodijelio mu zadatak da tuče neprijateljeve položaje ispred fronta koji je posjela 20. romanijska brigada. Dobienu bateriju štab divizije pridodao je 16. muslimanskoj brigadi, ali je ona nije mogla upotrijebiti, jer do njenih položaja na Romaniji nije bilo kolskog puta, a stazama na planini, još pod dubokim snijegom, topovi se nisu mogli prenijeti ni u rasklopljenom stanju.⁵⁵

Prema utvrđenom planu, 16. i 19. brigada krenule su prema polaznim rejonima za napad. Iako je već nastupilo proljeće, po romanijskim šumama snijeg je bio dubok. Vrijeme je bilo lijepo, ali se noću temperatura spuštala ispod nule. Osim toga, na prostoriji na kojoj je trebalo da se razvije 16. brigada nije bilo vode, ni naselja, niti čobanskih koliba. Zato su njene pozadinske jedinice ostale u selu Bogovićima, odakle je trebalo na konjima prenositi hranu i druge potrebe na položaje.⁵⁶

U izvorima nema dovoljno podataka da bi se mogao tačno rekonstruisati raspored njemačkog 363. puka na Romaniji krajem marta 1945. godine. Ako se sudi prema pomenutom iskazu zarobljenog vojnika, vjerovatno su se tu, na otkjenu gdje su napadale 16. i 19. brigada, i na Crvenim stijenama nalazile snage jače od bataljona. Svi položaji koje je držao neprijatelj bili su dobro utvrđeni i krajnje uporno branjeni. Neprijateljevi izviđački organi izgleda da su otkrili izlazak glavnine 19. birčanske brigade na Romaniju, pa su njemački dijelovi iz uporišta duž drumu u toku 27. marta preduzeli napad na 2. i 3. bataljon u rejonu Starog Grada, ali su ih oni odbili. U isto vrijeme je 4. bataljon pokušao da prepadom zauzme Lučevnik, u čemu ga je neprijatelj osujetio.⁵⁷

Štab 16. brigade je odlučio da se napad izvrši iz pokreta. Zbog pomenutih terenskih teškoća predvidio je nešto duže vrijeme za marš, pa je u polazni rejon za napad ta Brigada izbila ranije. Pošto je noć bila hladna a vatre se nisu smjele ložiti (da neprijatelj ne bi otkrio jedinice), rješeno je da se odmah krene u borbu. Oko pola noći između 27. i 28. marta njeni bataljoni su, postigavši iznenađenje, poslije kraće borbe zauzeli Rasolinu i Ljeljen, ali su Nijemci odbili njihov napad na Koprivice, Čavčevo Polje i Han Obođaš, oko kojih

⁵⁴ Isto, izvještaji štaba 27. divizije štabu 3. korpusa od 7. i 21. 4. 1945, dok. br. 107 i 131. (U cit. d. Ahmeta Donlagića i Čamila Kazazović, na str. 262-3 i na skici br. 24, zamijenjeni su zadaci koje su dobile 28. marta, 19. birčanska i 20. romanijska brigada. Do greške je došlo zbog previda pri prevođenju sifrovanih u stvarne nazive jedinica. Prim. A. D.)

⁵⁵ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 63 i Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 264.

⁵⁶ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263.

⁵⁷ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

se nastavila borba. U predviđeno vrijeme, u 4 časa 28. marta, 19. birčanska brigada je izvršila snažan napad na ta i druga njemačka uporišta sa sjeverne strane drumu. Do svanuća je zauzela Lučevnik i Han Obodaš i došla u neposredni dodir s dijelovima 16. brigade koji su držali Ljeljen. Time su njemačke snage na Crvenim stijenama razdvojene od onih koje su se branile na Cavčevom Polju i dalje do Podromanije.⁵⁸

U toku 28. marta vrlo teške borbe je vodila 20. romanijska brigada. Ona je, takođe, počela napad u predviđeno vrijeme, u 4 časa. Njena dva bataljona (2. i 3) napali su jako utvrđeni Pohovac (trig. 1074), prodrli u rovove i zauzela veći dio tog položaja. Ali, neprijatelj se održao u nekoliko bunkera na vrhu, pa su se oba bataljona morala povući, u svitanje, na polazne položaje. U toku dana su obnovili napad: 2. bataljon je izbio na drum kod sela Indića i razbio jednu njemačku kolonu od oko 150 vojnika, a 3. bataljon je u namjeri da ovlada Pohovcem pretrpio ozbiljne gubitke. Ni napad 1. bataljona nije dao rezultate. On je pokušao da prodre na jako utvrđenu Veliku Gradinu, ali su ga Nijemci zaustavili ispred prvih rovova. U borbama tokom 28. marta jedinice 20. brigade su imale 20 mrtvih, 4 nestala i 75 ranjenih boraca i starješina.⁵⁹

Iako napad na neprijatelja na Glasincu nije dao rezultate, dejstva u njegovoj pozadini, na uporišta duž drumu preko Romanije, bila su uspješna. Pored onoga što su toga dana postigle 16. i 19. brigada, i jedinice 37. i 38. divizije su zagospodarile drumom između Pustopolja i Mokrog.⁶⁰ Zbog toga je položaj njemačkog 363. puka postao vrlo težak, jer se našao u okruženju 27. divizije i dijelova 37. divizije i bio razdvojen za oko 15 do 20 km od najbližih snaga svoje divizije i drugih njemačkih jedinica. Protiv njega su u borbi uvedena od Bogovića prema Mrvčićima i dva bataljona 5. sandžacke brigade. Kako njihovo dejstvo nije bilo regulisano korpusnom zapoviješću niti usaglašeno između štabova 27. i 37. divizije, to je jedan od tih bataljona tučen artiljerijskom vatrom baterije koja je bila pridodata 27. diviziji ili pak artiljerijskog divizionu 3. korpusa. Zbog toga je bio prisiljen da se povuče sa Crnog vrha.⁶¹

Odsijecanje i okruženje 363. puka bio je značajan početni taktički uspjeh 27. divizije. Već u prijednevnom časovima 28. marta su 16. i 19. brigada postavile zastor prema neprijateljskim snagama na Crvenim stijenama, a svoje glavne orijentisale da zauzmu Cavčevo polje, Kopri vice i Lisinu. Gotovo cio dan se vodila uporna borba oko tih uporišta i otpornih tačaka. Pojedini bataljoni su se uklinjavali u njemački raspored, ali postignute uspjehe nisu mogli proširiti. Neprijatelj se krajnje uporno branio, primjenjujući u tome i protivnapade u bokove i pozadinu jedinica koje su ga najviše ugrožavale. Osim toga, zemljište je, sem na Lisini, bilo otkriveno, a fortifikacijska organizacija položaja dobro i vješto izvedena, pa se pojedinim bunkerima nikako nije moglo prići, naročito na Cavčevom

⁵⁸ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107 i 131, AVII, k. 1111 izvještaj štaba 27. divizije od 3. 4. 1945, br. reg. 11/22, k. 1112, dit. br. reg. 2-11.

⁵⁹ AVII, k. 1112A, cit. br. rog. 10-4.

⁶⁰ Zbornik NOR, IV/34, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 38. divizije za drugu polovinu marta 1945, dok. br. 112.

⁶¹ Isto, izvještaj štaba 37. divizije štabu 2. korpusa, 30. 3. 1945, dok. br. 84.

polju. U borbama tokom 28. marta 16. brigada je imala 19 mrtvih i 38 ranjenih, a 19. brigada 12 ranjenih.⁶²

Ogledno, problem zauzimanja neprijateljevih uporišta na Romaniji bio je u velikoj mjeri posljedica nedostatka artiljerije koja bi neposrednim gađanjem neutralisala ili uništila najvažnije vatrene tačke, a na Glasincu, na odsjeku napada 20. romanijske brigade — neadekvatne upotrebe korpusnog artiljerijskog divizionara. Minobacačima 81 (82) mm i normalnim minama nije bilo moguće postići gotovo nikakav efekat protiv solidno izgrađenih bunkera. Zbog toga su sve tri brigade pokušavale da bombaškim grupama likvidiraju posade najopasnijih bunkera, ali njima je bilo teško prići na otvorenom zemljištu, preko žičanih prepreka koje su dobro šticeeno vatrom, u uslovima kada se nije moglo postići iznenađenje.⁶³

Iako 20. romanijska i dijelovi 5. sandžačke brigade nisu uspjeli da ovladaju ni jednim uporištem na frontu od Pohovca preko Podromanije do Velike Gradine, ipak je njihov snažan napad u toku 28. marta vezao dio neprijatelj evih rezervi i tako olakšao dejstvo 16. i 19. brigade.⁶⁴

Kako nije obrazovao svoju rezervu, Štab divizije mogao je svoj uticaj na tok borbi jedino ispoljiti preko napora da se što bolje koordiniraju (po prostoru i vremenu) dejstva jedinica kojima je komandovao. On je težio da udarom 16. muslimanske i 19. birčanske brigade od Čavčevog polja ka Podromaniji i frontalnim pritiskom 20. romanijske i dijelova 5. sandžačke brigade još više stegne obruč oko 363. puka, da mu pocijepa borbeni poredak i da ga onda po dijelovima tuče.⁶⁵

U ostvarenju te zamisli brigade su manje-više samostalno dejstvovale, jer se borba vodila na frontu širokom oko 20 kilometara. Jedinice na Romaniji bile su u neposrednom dodiru s neprijateljem i u novi napad krenule su, poslije kraćeg predaha, oko pola noći 28/29. marta. Od tada, pa sve do 1. aprila, smenjivali su se naši napadi i njemački protivnapadi. Bila je to borba iscrpljivanja, obostrano vrlo uporna. Mnogi rovovi i bunker su po više puta prelazili iz ruke u ruku, ali ni jedno od tri njemačka uporišta na Romaniji, koja su se međusobno povezano branila, nije bilo sasvim zauzeto.⁶⁶ Isto se dešavalo i na frontu od Pohovca do Velike Gradine. Jedinice 20. romanijske brigade su naročito odlučan napad preduzele noću 30/31. marta. Samo na Veliku Gradinu, gdje je napadao njen 1. bataljon, za dva i po časa izvršena su četiri juriša. U jednom od njih je teško ranjen i komandant tog bataljona Branko Obradović, koji je ubrzo umro. Na desnom krilu, 2. i 3. bataljon su te noći bili upali u njemačke položaje između sela Indiča i Dikalja, ali su se morali povući.⁶⁷

Dijelovi 5. sandžačke brigade su povučeni s fronta na Glasincu 29. marta.⁶⁸ Zbog toga je 20. brigada nešto rokirala svoje lijevo krilo.

⁶² Isto, cit. dok. br. 107 i 131, Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

⁶³ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263-4.

⁶⁴ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁶⁵ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107 i 171.

⁶⁶ Isto, Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 264 i AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

⁶⁷ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁶⁸ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 84.

Prodori njenih bataljona na drum iznad Podromanije otkrili su slabosti u neprijateljevoj odbrani, pa je noću 31. marta na 1. april obnovljen opšti napad na neprijatelja. U njemu su dijelovi 19. birčanske brigade, u sadejstvu sa 2. bataljonom 20. romanijske brigade, zauzeli njemačko uporište kod sela Indič i izbili na drum iznad Karaule. Osim toga, bila je pred padom i neprijateljeva otporna tačka na Lisini, jer se na njoj neprijatelj branio samo iz jednog ili dva bunkera. Tim uspjehom je 363. puk bio razbijen na tri grupe: jedna je blokirana na Crvenim stijenama, druga — u rejonu Čavčevog polja i Koprivica, a treća — u širem rejonu Podromanije. Okruženom neprijatelju je ponestajalo hrane i municije. Iz njemačkih izvora se vidi da se taj puk nalazio pred neposrednim uništenjem.⁶⁹ Težeći da što bolje i što prije iskoristi taj novi taktički uspjeh, štab 27. divizije riješio je, prije podne 1. aprila, da koncentričnim napadom 16. i 19. brigade pristupi uništavanju neprijateljeve grupe na Čavčevom Polju i kod Koprivica.⁷⁰ Da bi svoje jedinice oslobodio zadatka osiguranja prema Crvenim stijenama, tražio je od štaba 37. divizije da sa što jačim snagama izvrši pritisak na neprijatelja na tom položaju, Mokrom i Pustopolju i da uputi pojačanja 16. muslimanskoj brigadi radi uništenja neprijatelja.⁷¹

Međutim, operativna situacija na području Glasinca i Romanije u to vrijeme već se bila izmijenila u korist neprijatelja. Te promjene bile su posljedica i planova štaba njemačkog 21. armijskog korpusa da jednim protivnapadom zauzme Tuzlu⁷² i izvuče svoje snage iz regiona Sarajeva i rezultata koje su snage Jugoslovenske armije, među njima i 27. divizije, ostvarile u dotadašnjim borbama za oslobođenje Sarajeva.⁷³ I kada se njemački 21. armijski korpus počeo intenzivno pripremati da se izvuče iz regiona na kome se branio,⁷⁴ a njegova rezerva — 7. SS divizija već se kretala od Sarajeva ka Varešu (odakle je preko Olova i Kladnja trebalo da iznenadno prodre u Tuzlu), on se našao u ozbiljnoj krizi: njegov odstupni pravac dolinom Bosne bio je pod udarom jedinica 5. korpusa, čije su dvije divizije, 30. marta, forsirale Bosnu kod Kaknja i narednog dana krenule

⁶⁹ Isto, cit. dok. br. 107 i 131, Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 693, AVII, k. 1112 cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Zbornik NOR, IV/34, naređenje štaba 37. divizije štabovima 3. i 5. brigade, l. 4. 1945, dok. br. 93 (U uvodnom paragrafu tog naređenja se kaže sljedeće: »Jedinice III korpusa uspjele su da presijeku komunikaciju Sokolac — Mokro kod Čavčevog polja — Han-Obodaš, zbilu su neprijatelja na prostor Lisina k. 1292, Crni Vrh, Velika Gradina, Stočarska Stanica i ovo su snage sa svih strana opkoljene — cilj je uništenje odsučenih snaga. Od naše se divizije traži da sa što jačim snagama i što jače pritisnemo neprijatelja u Pustopolju, Mokrom i Crvenoj Stijeni, a izvjesne snage trebalo je poslati i kao pojačanje XVI muslimanskoj brigadi za likvidaciju opkoljenih snaga«).

⁷² Vidi širo o tome, Dušan Uzelac, cit. čl. VI, br. 1/1978.

⁷³ U cit. čl. Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, n. d., str. 685, pišu: »Početak naših napada na Romaniji i Ivan-sedlu, u zoru 28. marta, a posebno uspjeh 27. udarne divizije Trećeg korpusa da već u prvom naletu odsiječe njemački 363. pješadijski puk u Podromaniji i da mu onemogući odstupanje, učinili su štab 21. korpusa da pripremi plansko povlačenje. Šaljuci prema Palama i Mokrom pojačanja iz Sarajeva, nekoliko je dana morao odlagati početak operacije »Osterglocken«, (šifrovani naziv za prodor 7. SS divizije ka Tuzli, prim. A. D.), ne bi li se njegova 181. pješadijska divizija odlijopila od Trećeg korpusa i nekako izvukla okruženi puk sa Romanije«.

⁷⁴ Hitler je tek 20. marta prihvatio predlog da se evakuše Sarajevo.

ka Sarajevu; okruženjem 363. puka na Romaniji i uspjesima 37. divizije kod Pala došli su u pitanje i organizovano izvlačenje 181. divizije i pokret 7. SS divizije prema Tuzli, jer su njeni dijelovi morali biti angažovani za sprečavanje daljeg širenja taktičkih ostvarenja 27. i 37. divizije. U takvoj situaciji neprijatelj evo komandovanje je bilo prisiljeno da ojačanu 7. SS diviziju upotrebi po dijelovima: glavninu je uputio u susret snagama 5. korpusa koje su forsirale Bosnu, a ojačani 14. SS puk u pozadinu rasporeda 3. korpusa na Romaniji i Glasincu.⁷⁵

Štab 3. korpusa je znao da 14. SS puk nastupa na pravcu od Olova. Još 31. marta obavijestio je štab 38. divizije da se njemačke snage kreću od Vareša ka Olovu. Prema njima je odmah upućen obavještajni oficir sa izviđačkom četom te divizije pa je tako taj SS puk blagovremeno stavljen pod izviđačku kontrolu. Naravno, time nisu mogle biti otklonjene operativne posljedice koje je neprijatelj izazvao tim manevrom, jer štab 3. korpusa nije imao svoju jaču rezervu, pa je tako neprijatelj priredio 3. korpusu operativno iznenađenje. Sutradan, 1. aprila oko 13 časova, kada su patrola primjetile pokret jake njemačke kolone ka selu Medujevićima, štab 38. divizije ocijenio je da ona neposredno ugrožava pozadinske dijelove divizije i odmah je prema 14. SS puku orijentisao osam svojih i dva bataljona Tuzlanskog NOP odreda koji mu je bio potčinjen. Time je, u stvari, 38. divizija obustavila pritisak na snage njemačke 181. divizije (od Crvenih stijena do Sumbulovca) i postavila se u stav iščekivanja (i zaštite svojih pozadinskih dijelova) prema ojačanom 14. SS puku. On je 1. aprila zanočio u rejonu Crni vrh (k. 973), k. 940, Čelopek (trig. 1006), Bukovik, Zagrade.⁷⁶

Kada se taj ojačani SS puk pojavio u rejonu Medojevića, štab 3. korpusa je prema njemu pokrenuo i dio 27. divizije. Prvo je upućen 4. bataljon 19. birčanske brigade (koji je tada bio u brigadnoj rezervi), a poslije njega i glavnina 20. romanijske brigade (1. 2. i 3. bataljon). Istovremeno je 1. bataljon 19. brigade postavljen na Stari Grad da zaštiti loda 2. i 3. bataljonu koji su ostali na položajima (Lisina — Indič) prema neprijatelju. Time je, u stvari, obustavljen napad na neprijatelja koji je okružen na Romaniji i Glasincu. Prema njegovim djelovima na liniji Pohovac — Podromanija — Velika Gradina ostavljen je slab zastor, a na Romaniji 16. muslimanska brigada i pomenuta dva bataljona 19. birčanske brigade dobili su zadatak da spreče spajanje okruženog 363. puka od Čavčevog Polja sa snagama koje mu pođu u susret od Crvenih stijena.⁷⁷

Glavnina 20. romanijske i bataljon 19. birčanske brigade prešli su u napad na dijelove 14. SS puka u 4 časa 2. aprila na liniji Krnjije — Pediše — Bijele Vode i do svanuća ih natjerali da se povuku preko Šahbegovića ka Starom Gradu, gdje su bili glavnina 38. divizije

⁷⁴ Vidi šire o tome: Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 689-93.

⁷⁵ Zbornik NOR, IV/34, izvještaj štaba 38. divizije štabu 3. korpusa, 3. 4. 1945, dok. br. 98. (O tim pokretima 7. SS divizije, štab korpusa je dobio obavještenje od štaba 5. korpusa, s kojim je imao stalnu radio-vezu. AVII, k. 409. br. reg. 17/27-8 i 17/28-8).

⁷⁷ Isto, cit. dok. br. 107, 131 i 163. AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

i I. bataljon 19. birčanske brigade. Poslije tog uspjeha, jedinice 27. divizije su izvučene iz borbe, a borbu protiv 14. SS puka su nastavile snage 38. divizije. One su ga razbile i gotovo potpuno mu uništile pozadinske jedinice.⁷⁸

Time se završila intervencija neprijatelja u pozadinu 3. korpusa. Ojačani 14. SS puk nije uspio da se spoji sa 363. pukom, ali je, privlačenjem na se glavnine 3. korpusa, olakšao drugim njemačkim snagama da ga deblokiraju. Njemu su u susret upućeni dijelovi 181. divizije i 7. SS izviđački bataljon. Te snage su izjutra 2. aprila počele napad od Crvenih stijena ka Cavčevom Polju, odakle su im u susret krenuli dijelovi okruženog puka. Pritisnuta između te dvije grupe, 16. muslimanska brigada je vodila tešku borbu, u kojoj se nisu mogli jače da angažuju bataljoni 19. birčanske brigade, jer su od 14. SS puka bili do izvjesne mjere ugroženi iz pozadine. Tek uveče u 20 časova neprijatelj je ovladao Rasolinom i Ljeljenom i otvorio drum za izvlačenje ka Sarajevu.⁷⁹

Tada se 16. brigada, prema ranije dobijenom naređenju, izvukla iz borbe i krenula ka Glasincu, gdje je stigla prije podne 3. aprila. Tog dana su i ona, i 20. brigada bile bez borbenog dodira sa neprijateljem koji se izvlačio preko Romanije. Međutim, glavnina 19. birčanske brigade se našla na položajima sjeverno od drumu preko Romanije. Deblokirani 363. puk i snage koje su mu stigle u pomoć, oslobođene pritiska s južne strane drumu (gdje je ranije bila 16. brigada) i s Glasinca, potisnuli su 1. i 2. bataljon dalje od drumu i obezbijedile nesmetano izvlačenje glavnine ka Sarajevu.⁸⁰

Time su se završile borbe 27. divizije protiv 363. puka na Romaniji i Glasincu. Koliko su one bile teške i uporne svjedoče i gubici jedinica. Od dolaska na Glasinac do zaključno 3. aprila 27. divizija je imala 142 mrtva, 21 nestalog i 358 ranjenih, od kojih su preko 70 bili stariješine iz četa i bataljona. Među njima su poginuli, pored već pomenutog Branka Obradovića, komandanta 1. bataljona 20. romanjske brigade, i Stevo Milovanović, politički komesar 1. bataljona 19. birčanske brigade, a među ranjenim su po jedan komandant i politički komesar bataljona i obavještajni oficir 16. muslimanske brigade.⁸¹ O gubicima koje su u tim borbama nanijele neprijatelju jedinice 27. divizije nema pouzdanih podataka. Zna se sigurno da je u borbama na Romaniji njemačka 181. divizija iskrvarila.⁸²

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 694, Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 265, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

⁸⁰ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

⁸¹ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107, Nikola Andrić i Mitar Minić, cit. članci n. d., str. 441 i 541.

⁸² Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 694. (U cit. izvještaju štaba 27. divizije od 3. 4. 1945. — AVII, k. 1111, br. reg. 11/22. — navodi se da je neprijatelj imao, u vremenu od 28. 3. do 2. 4. oko 300 mrtvih i oko 600 ranjenih i 7 zarobljenih vojnika i oficira, a da je divizija uništila 4 kamiona i 28 kola sa konjskom zapregom, a zaplijenila: 14 konja, 20 pušaka, 1 mašinku, 2 pištolja i oko 5.000 metaka).

PRODOR U SARAJEVO

Štab njemačkog 21. armijskog korpusa saopštio je, 2. aprila, potčinjenim jedinicama plan izvlačenja iz regiona Sarajeva i odredio u zaštitnicu 181. diviziju, čijem je komandantu potčinio 964. tvrđavsku brigadu i 8. ustaško-domobransku diviziju. Bilo je predviđeno da se ta ojačana divizija povuče, u toku 2/3. aprila, na liniju Moko — Pale, a naredne noći na istočnu ivicu Sarajeva. Dalje izvlačenje je trebalo da se izvrši 4/5. aprila na zapadnu ivicu grada i u rejon Ilidže, i odatle da se nastavi ka Zenici.⁸³

Neprijatelj je, međutim, kasnio u realizaciji odstupnih planova, jer na pojedinim pravcima nije mogao da odlijepi svoje jedinice od snaga JA koje su ih pritisle. To se, međutim, nije dešavalo na području Romanije i Glasinca. Još 3. aprila su dijelovi 363. puka držali ranije položaje u rejonu Podromanije. S njim su se povukli tek u 22 časa, prikriveno i bez uznemiravanja od jedinica 27. divizije. Njihovo izvlačenje je primjećeno tek izjutra 4. aprila, pa su dijelovi 27. i 37. divizije sa zakašnjenjem krenuli u gonjenje. Glavnina neprijatelja je već bila odmakla i do borbe je došlo samo sa njegovim slabijim zaštitnicama. U operacijskom dnevniku 19. birčanske brigade zabilježeno je da je njen 1. bataljon, sa dijelovima iz 37. sandžačke divizije, 4. aprila zaposio Crvene stijene, da su 2. i 3. bataljon zauzeli Han-Obodaš, a u dnevniku 20. romanijske brigade stoji da su njen 2. i 4. bataljon imali manju borbu s Nijemcima za Crni vrh (k. 1355). Međutim, u tim borbama ni jedna jedinica nije imala gubitka.⁸⁴

Pošto je zona dejstva 3. korpusa prema Sarajevu bila udesno od drumca preko Romanije, glavnina 27. divizije je krenula sa Glasinca ka Sarajevu u dvije kolone: desna, pomoćna kolona — 20. romanijska brigada nastupala je iz rejonu Brejkovića, Pediša i Sokolca preko Starog Grada i u toku 4. aprila, poslije pomenute borbe njenih dijelova oko Crnog vrha, stigla i razmjestila se u rejon Triješanji, Kadino selo, Zelena Voda; lijeva, glavna kolona — 16. muslimanska i 19. birčanska brigada, orijentisane su na nastupanje drumom preko Romanije ka Crvenim stijenama.⁸⁵

⁸³ Zbornik NOR, IV/34, napomeno 3 i 4 uz dok. br. 99. na str. 541-2.

⁸⁴ Isto, cit. dok. br. 107 i 131, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. U oba ta izvještaja štaba 27. divizije koji su objavljeni u Zborniku govori se o tome da su jedinice 27. divizije imale borbeni kontakt sa manjim neprijateljskim zaštitnim dijelovima. U izvještaju štaba 37. divizije (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 106) se kaže: »2. 3. 4. 5. i 6. aprila ova divizija vodila je upornu borbu sa neprijateljskim snagama na prostoru Sokolac — Moko — Pale — Trebević i Sarajevo do oslobodjenja Sarajeva«. Sasvim je sigurno da 37. divizija nije vodila uporne borbe između Sokolca i Mokrog već od 3. aprila. Isto tako je netočna i slijedeća konstatacija u izvještaju štaba 38. divizije: »Tokom 5. aprila snage S3 (tajni naziv 38. divizije, prim. A. D.) povećane i usko sadejstvujući sa snagama N3 (tajni naziv za 27. diviziju, prim. A. D.) i snagama 37. divizije likvidirale su neprijateljevo uporište Crvene stijene, Moko ...« (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 112). Kako će se vidjeti iz teksta koji slijedi, na Crvene stijene su došlo jedinice 19. birčanske brigade i dijelovi iz 37. divizije gotovo bez borbe, a u Moko samo jedinice 27. divizije bez borbe, i to 4. aprila. Tu i druge nepreciznosti i netočnosti, koje su sručile na pojedinim izvještajima, nastale su ne iz namjere da se krivo prikaže tok događaja nego, najčešće, zbog brzine u pisanju, težnje za uopštavanjem, a i nerazvijenije operativne administracije u štabovima, prim. A. D.).

⁸⁵ Ahmet Donlagić i Camil Kazanović, cit. d., str. 266, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

U stvari, drumom je tog dana krenula samo 16. brigada; 19. birčanska je ostala na položajima sa njegove sjeverne strane. I 16. brigada je u gonjenje uputila 1. bataljon, koji je više imao ulogu prethodnice nego gonećeg odreda, jer nigdje nije došao u dodir s neprijateljem. Već iznad sela Dikalja naišao je na prve prepreke koje je postavio neprijatelj; velika stabla su bila prevaljena preko puta i minirana. Brigadni mineri, koji su bili dodijeljeni prethodnici, otkrili su mine i cijela kolona je tu (a kasnije i na nekoliko drugih mjesta) obišla prepreke i nastavila marš. Na drumu su mineri otkrili i nekoliko pojedinačno postavljenih protivtenkovskih mina, a na položajima na Koprivicama, Cavčevom polju i Han-Obodašu, u bunkerima i rovovima, više mina iznenađenja, postavljenih uz ostavljeno oružje i vojnu opremu (puške, pištolje, torbice i dr.). Jedan ili dva neoprezna borca su od tih mina ranjeni, pa su preduzete mjere da u te objekte niko ne zalazi. Predveče 4. aprila se cijela 16. brigada razmjestila u širi rejon Mokrog.⁸⁵

Rukovodstvo NOP-a u Sarajevu (Mjesni komitet KPJ i drugi organi) bilo je u (ilegalnoj) radio-vezi s operativnim štabom grupe korpusa i imalo je dobar uvid u situaciju u gradu i u mjere koje je neprijatelj preuzimao prilikom organizovanja izvlačenja trupa i evakuacije okupatorskih i ustaških organa. Odmah je zapazilo početak izvlačenja neprijateljevih jedinica iz regiona Sarajeva, o tome izvijestilo operativni štab i, istovremeno, aktiviralo borbene grupe i sve organizacije NOP-a u gradu radi neposredne borbe protiv neprijatelja i saradnje sa jedinicama Jugoslovenske armije kad pređu u napad za oslobodjenje grada.⁸⁷

Na osnovi tih i drugih informacija, operativni štab je, 4. aprila, izdao zapovijest za oslobodjenje Sarajeva. U njoj je 3. korpusu dodijeljen zadatak da sa šest brigada sa prostora Mokro — Vučija Luka napadne »neprijatelja opštim pravcem Siljato brdo — s. Faletići — Bašćaršija zahvatajući zaključno desnim krilom Orlovaču — Grdanj — Žensko sirotište — Planikuća br. 105 — Hadžilojina ulica — Katedrala, lijevim krilom zaključno cesta Mokro — Sarajevo.⁸⁸ Istog dana je štab 3. korpusa izdao svoju zapovijest u kojoj je 27. diviziji, ojačanoj korpusnim artiljerijskim divizionom, dodijelio zadatak da prođe u grad pravcem Mokro — Hreša — Vasin Han — Vratnik — Bašćaršija (skica br. 25). Desno je napadala 38. divizija opštim pravcem Crepoljsko brdo — Sedrenik — Bjelave — centar grada,⁸⁹ lijevo — 37. divizija (sa prostorije Jelovci, Pale, Petrovići) opštim pravcem Trebević — Bistri potok-kasarne bivše jugoslovenske armije, sa zonom širenja udesno do drumu Mokro — Sarajevo. Opšti napad je bio predviđen za 5. april u 15 časova.⁹⁰

⁸⁵ Isto.

⁸⁷ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99. Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 698-700, između ostalog navode da je u udarnim grupama i odredima u Sarajevu, aprila 1945. godine, bilo »...oko 1500 dobro naoružanih i organizovanih boraca, što je u okvirima Jugoslavije u narodnoslobodilačkom ratu relativno najmasovnija oružana formacija u jednom okupiranom gradu...».

⁸⁸ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99.

⁸⁹ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 697.

⁹⁰ Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99.

Noć 4/5. aprila su jedinice 27. divizije provele u rejonima razmještaja bez dodira s neprijateljem. Uveče je štab divizije dobio korpusnu zapovijest, pa je na osnovu nje izdao naredenje da se brigade pripreme za sutrašnji napad. Među raspoloživim izvorima nema podataka kako je štab divizije planirao izvršenje dobijenog zadatka. Prema onom kako su se događaji odvijali (na njih neprijatelj nije imao, u toku 5. aprila, gotovo nikakav uticaj), odlučio je da u napad krene sa 20. romanijskom na desnom, a sa 16. muslimanskom brigadom na lijevom krilu, dok je 19. birčansku brigadu zadržao u rezervi.⁹¹

Brigade iz prvog ešelona su počele nastupanje do 10 časova, a 2. bataljon 20. brigade još ranije, jer je zanoćio na Zelenoj Vodi na Romaniji. Drumom je marševala 16. muslimanska brigada. Ona je u prethodnicu isturila jedan bataljon, a sa zaštitnicom, u stvari rezervom, ostavila brigadne i bataljonske pozadinske dijelove. Njen pokret je bio dosta spor, jer su prednji dijelovi nastojali da pravovremeno otkriju neprijatelja, za koga se još nije pouzdano znalo gdje se nalazi i sa kakvim snagama brani prilaze Sarajevu. Desnokrilna — 20. romanijska brigada kretala se po ispresjecanom terenu, a uz to i nešto dužom marš-rutom, pa je zbog toga zaostajala iza svog lijevog susjeda.⁹²

Kada je prethodnica 16. muslimanske brigade izbila pred liniju Siljato brdo — Glog (trig. 1405) — Mali Glog — Gnjilo brdo, zasuli su je mitraljeskom vatrom dijelovi njemačkog 363. puka sa Malog Gloga. Čelni bataljon je odmah, iz pokreta, razvio u napad svoje dvije čete koje su, uz podršku vatre minobacača i brigadnog protivtenkovskog topa, protjerale to neprijatelj evo isturenog osiguranje.⁹³

Poslije toga (nešto prije 15 časova, 5. aprila) komandant 27. divizije je izdao usmenu zapovijest štabu 16. muslimanske brigade da odmah pristupi organizovanju i izvođenju prodora u Sarajevo, opštim pravcem u zahvatu druma.⁹⁴ U isto vrijeme je slično naredenje upućeno štabu 20. romanijske brigade koja je trebalo da nastupa preko Gloga i sela Faletića ka ivici grada.⁹⁵

U 15 časova, kada je počinjao opšti napad na neprijatelja na spoljnim prilazima gradu, jedinice 3. korpusa su bile najbliže Sarajevu,⁹⁶ a 27. divizija je bila još isturenija u odnosu na svoje susjede lijevo (37. diviziju, koja je morala prenositi težište na svoje lijevo krilo) i desno (38. diviziju). U tom času najbliža ivici grada je bila 16. muslimanska brigada. Njen štab je odmah poslije prijema

⁹¹ Ahmet Donlagić, *Kroz drevne vratničko kapijo u Sarajevu*, cit. d., str. 716. Miloš Zekić, sjećanje, dato pri recenziji rukopisa.

⁹² AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 (1. bataljon 20. romanijske brigade nastupao je od Kadinog Sela preko Bjelogoraca ka M. Glogu i Glogu; 2. bataljon — od Zelene Vode preko Kadinog Sela i Sinjeva ka Mrzovićima i Faletićima; 3. bataljon — od Starog Grada do Sinjeva, gdje je zanoćio; i. 4. bataljon — od Kadinog Sela preko Bjelogoraca ka Faletićima).

⁹³ Ahmet Donlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 266.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. (U operacijskom dnevniku se spominje da je 2. bataljon dobio zadatak kada je izbio u selo Brezovice, greška, takvo selo na karti Sarajeva 1:100.000 ne postoji; vjerovatno se odnosi na selo Mrzovice, oko 2,5 km vazdušne linije istočno od Gloga, trig. 1405).

⁹⁶ Dušan Uzelac — mr Muharem Kressu, cit. čl. n. d., str. 701.

zadatka razvio u prvom ešelonu tri bataljona (jedan desno a dva lijevo od drumca do sela Hreše) i naredio im da što prije prodru u grad bez obzira na neprijateljev otpor, a da položaje koje ne mogu da savladaju blokiraju s manjim jedinicama ili da ih obidu.⁹⁷

Pozadi 1. ešelona 16. brigade kretao se štab 27. divizije s radio-stanicom, kuririma i neposrednim obezbjeđenjem.

Desnokrilni bataljon 16. brigade je dobio vatru s Gloga, pa je, kako mu je naredeno, isturio dva odjeljenja s mitraljezima i nastavio prodor. Na te neprijateljeve dijelove kasnije je naišao 1. bataljon 20. romanijske brigade, pred kojim su se oni povukli.⁹⁸ U to vrijeme već su se na horizontu pojavili veliki stubovi dima: bio je to znak da Nijemci i ustaše pale i miniraju važnije objekte u Sarajevu. To je podstaklo borbe i starješine da još brže krenu prema gradu, jer je jedan od zadataka bio i to da se spreči neprijatelj u razaranjima koje je svuda vršio pri povlačenju. I kada je 1. ešelon 16. brigade ponovo dobio vatru iz rejona sela Faletića i s lijeve obale Miljacke, na nju se nije odgovorilo, nego je naredeno da se jedinice bez zadržavanja dohvate ivice grada. Već oko 16 časova (5. aprila sva tri bataljona 16. muslimanske brigade našla su se na liniji Vasin Han — desna obala Miljacke. Taj brzi prodor prisilio je bataljon 363. njemačkog puka, koji se još držao na Glogu, Šiljatom brdu i u rejonu Faletića, da se, pod pritiskom 20. romanijske brigade, povuče iznad sjeverne ivice grada, a ne u sam grad kako mu je bilo naredeno.⁹⁹

U Vasinom Hanu je u štab 16. muslimanske brigade stigla grupa od 5 do 6 naoružanih ilegalaca iz Vratničkog udarnog odreda i dala neophodne podatke o situaciji u gradu, o zgradama iz kojih se može očekivati neprijatelj ev otpor i o tome da se u Jajce-kasarni nalazi oko 400 domobrana koji će se odmah predati. Ti dotadašnji ilegalci odmah su se stavili na raspolaganje štabu brigade da kao vođici provedu njene jedinice kroz grad.¹⁰⁰

Za to vrijeme su bataljoni te brigade bez zadržavanja nastavili nastupanje ka prvim kućama na periferiji Sarajeva, i bez ikakvog otpora izbili do prvih ulica i sokaka koji vode na Vratnik. Na jednoj od njih naišli su na leševе poginulih njemačkih vojnika. Njih su nešto ranije pobili ilegalci iz jednog od udarnih odreda. Jedinice 16. muslimanske brigade su prošle kroz kapije na Vratniku oko 17,30 časova. Tu ih je dočekala masa naroda s poklonima i poklicima slobodi, maršalu Titu i Jugoslovenskoj armiji. Dok je na improvizovanom mitingu govorio Miloš Zekić, komandant 27. divizije, glavnina 16. brigade je već bila u pokretu ka Baščaršiji: dva bataljona su upućena prema Zgradi Vijećnice, jer se znalo da ju je neprijatelj posjeo i pripremio za odbranu, a jedan se takođe kretao u pravcu tog starog trga sa zadatkom da prodre prema zgradi Zemaljske banke. Bataljon koji je bio u rezervi ostavljen je na Vratniku i kod Jajce-kasarne da osigurava taj dio grada i čuva domobrane koji su se predali.¹⁰¹

⁹⁷ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 267-8.

⁹⁸ Isto i AVII, k. 1112A, cit. br. rog. 10-4.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701 i Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, str. 268.

¹⁰¹ Isto.

Znatno kasnije, oko 19 časova, počeli su da na Vratnik izbijaju prvi dijelovi 20. romanijske brigade. Njena glavnina je — kako je koji bataljon stizao — upućivana u dio grada desno od Kovača i ka katoličkoj katedrali. Samo predviđene jedinice 20. i 16. brigade, izviđačke čete i patrole su vršile pretres kuća narodnih neprijatelja o kojima su, pred početak napada, dobijeni podaci i od organizacije NOP-a u Sarajevu.¹⁰²

Kada su dijelovi 2. bataljona 16. brigade izbili na Baščaršiju, na tramvajskoj stanici su zatekli grupu ustaša sa familijama: bili su natovareni koferima i kojekakvim zavezuljcima i htjeli su da se tramvajem prebace do željezničke stanice. Naravno, nesudeni putnici su odmah pohapšeni, a tramvajska kola, koja su u tom momentu ulazila u stanicu, odmah su isključena iz saobraćaja. Nešto kasnije, ona će poslužiti za postavljanje barikade na ulici prema zgradi Vijećnice.¹⁰³

Oko 18 časova su 3. i 4. bataljon 16. brigade već bili blokirali Nijemce u Vijećnici i na njih preduzeli prvi napad. Tu se branila jedina četa 363. puka, ojačana polučetom tenkova. Pored zgrade Vijećnice držala je zatvor i pilanu, kao i nekoliko bunkera oko njih. Ta neprijateljeva grupa je trebalo da prihvati 334. pješadijski puk koji je bio zaostao oko Pala.¹⁰⁴ Čete tih bataljona 16. muslimanske brigade su pokušale da uz dejstvo bombaških grupa, ručnih bacača (pita) i protivkolskog topa prodru u zgradu. Međutim, neprijatelj ih je brzo odbio i pošao za njima. No i on je, takode, brzo zastao, iako je sa dva tenka krenuo ka Baščaršiji.¹⁰⁵

U to vrijeme — oko 19 časova — u grad još nije bila stigla ni jedina naša jedinica osim 16. muslimanske brigade. Zbog toga je njen štab, koji se nalazio na Baščaršiji (a štab 27. divizije se zadržao na Vratniku),¹⁰⁶ odlučio da u okolnim ulicama podigne barikade i da se

¹⁰² AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. U operacijskom dnevniku 20. romanijske brigade zabilježeno je da je njen 1. bataljon likvidirao neprijatelja na M. Glogu i Glogu, ali nije navedeno šta je dalje radio; da je 2. bataljon izbio na Baščaršiju u 17,45 časova i da u sadejstvu sa bataljonom 16. muslimanske brigade snakom teške borbe likvidirana su sva neprij. uporišta, pa i sama Vijećnica ...; da je 3. bataljon zanočio u Sinjovu; i, da je 4. bataljon izbio na Baščaršiju, gdje se smjestio u 20,00 časova. Očigodno, podaci o učešću 2. bataljona u borbama za Vijećnicu su netačni; nije bilo ni potrebe, a ni mogućnosti da se on tu uvede u borbu, jer su i snage 16. muslimanske brigade bile nagomilane oko Vijećnice; osim toga, ni podatak o njegovom izbijanju na Baščaršiju nije tačan. Te netačnosti su preuzete i u cit. čl. Mi-tra Minića, n. d., str. 542.

¹⁰³ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 268. U cit. izvještajima štaba 27. divizije od 7. i 21. 4. 1945. (Zbornik IV/34, dok. br. 107. i 131) pominju se različita vremena kada su jedinice divizije izbile na Vratnik (17,30 i 15,30 časova) i na Baščaršiju (16,30 časova). Porod očiglednu grešku u kucanju (za podatak za izbijanje na Vratnik u 15,30 časova), Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701. dobro primjećuju da se radi i o tome da su satovi u gradu bili 1. aprila pomjereni na srednjoevropsko vrijeme. Jedinice 16. muslimanske brigade su izbile na Baščaršiju dok je još bilo vidno, dakle nešto poslije 17,30 časova.

¹⁰⁴ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 268-9, i Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701-2.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Kasnije, nešto oko 21 čas, u štab 16. brigade je stigao major Jakob Vodusek, načelnik štaba divizije.

na Obali posjednu zgrade preko puta Careve čuprije kako bi se potpuno blokirao neprijatelj u Vijećnici. Osim toga, naredio je da se jedna četa 3. bataljona, na čelu sa partijskim rukovodiocem bataljona Sefkom Odošićem, probije do Električne centrale i preuzme njenu odbranu. Od ilegalaca se u međuvremenu saznalo da su nekolicina komunista i radnika organizovali njenu odbranu i normalan rad. Po tome što su se na ulicama i u pojedinim kućama vidjele upaljene električne sijalice bilo je sigurno da je Centrala u njihovim rukama.¹⁰⁷

Nešto kasnije, kada su u grad pristigle jedinice 20. romanijske brigade i 38. divizije,¹⁰⁸ u sastav 16. brigade je povučen 2. bataljon, čiji su dijelovi bez otpora stigli do Marindvora, pa je tako njena glavnina postavljena u blokadu neprijatelja u Vijećnici. Do pola noći još su izvršena dva napada na neprijatelja u njoj, ali bez rezultata. Na uskom prostoru, Nijemci su snažnom vatrom onemogućavali prilaz zgradi i bez težih oruđa nije bilo moguće neutralisati njihovu vatru. Mada je u jedinicama bilo benzinskih flaša, nisu ih htjele upotrebiti zbog opasnosti od požara većih razmjera.¹⁰⁹

U dijelu grada na lijevoj obali Miljacke do 21 čas još nije bilo jedinica 37. divizije,¹¹⁰ koje su nastupale za 334. njemačkim pukom. Kuda se on povlačio i kojim dijelom grada se probio ne može se pouzdano utvrditi na osnovi raspoloživih izvora. Ona mišljenja da se probio do Vijećnice i dalje Obalom do Marindvora i Novog Sarajeva malo su vjerovatna,¹¹¹ jer bi jedinice 16. muslimanske brigade, koje su držale u blokadi neprijatelja u Vijećnici, to morale ne samo osjetiti nego bi morale i prihvatiti borbu na Obali (jer su kontrolisale 500 do 700 metara te ulice, od njenog početka kod Vijećnice). Na sumnju da je 334. njemački puk odstupio od Pala drumom preko Ljubogošte i Buloga na Benbašu i Vijećnicu navodi i podatak da su komunikacije koje iz Pala vode desno od Miljacke ka Sarajevu bile pod kontrolom jedinica 27. i 37. divizije, pa bi bar neke od njih morale da vode borbu sa dijelovima tog njemačkog puka. Zbog toga je više vjerovatno da se on povlačio komunikacijama koje ispod Trebevića izbijaju na južni i jugozapadni dio Sarajeva.

Bilo kako bilo, sasvim je sigurno da je nešto prije pola noći na neprijatelja pred Vijećnicom izletio s pravca od Benbaše jedan džip u kome je bio pukovnik Pero Kosorić, komandant 3. korpusa, sa dvojicom drugova iz svoga štaba. Projurio je kroz raspored jedne čete 16. muslimanske brigade i kada je došao pod neprijateljevu vatru

¹⁰⁷ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 269.

¹⁰⁸ U izvještaju od 9. 4. 1945 (Zbornik NOR, IV/34, 112), štab 38. divizije navodi se da su jedinice te divizije s oko 6 sati i 40 minuta poslije podne jurišem... upale u grad Sarajevu, i to 21. brigada — u Koševo, 18. hrvatska — preko Vratnika na Bašćaršiju, a 17. majevička brigada — preko Bjelova. Podatak o izbijanju na Bašćaršiju je, očigledno, netačan. Prim. A. D.

¹⁰⁹ Ahmet Donlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevu, n. d., str. 721.

¹¹⁰ Politički komesar 27. divizije Zarije Skorović uputio je, u 21. čas 5. aprila, obavještenje o situaciji u gradu jedinicama 2. korpusa. To obavještenje odnio je rukovodilac SKOJ-a za Vratnik Avdo Toholj, koji je ispod Trebevića našao bataljon 4. sandžačke brigade. Taj dokument se nalazi u Arhivu grada Sarajeva. Vidi: Dušan Uzelac — mr Muharem Kreso, cit. Gl. n. d., str. 702.

brzo i spretno se okrenuo nazad. Tom prilikom je komandant 3. korpusa ranjen u nogu.¹¹²

Uskoro poslije te epizode s džipom, negdje oko ponoći, neprijateljeva grupa u Vijećnici krenula je pod zaštitom tenkova u proboj niz Obalu. Kod Careve čuprije Nijemci je dočekao jedan vod iz 4. bataljona 16. brigade iz zgrade gdje se tada nalazila (a i sada je) apoteka. Zasuo ih je bombama i vatrom automatskog oružja. Tenkovi su odgovorili topovskom i mitraljeskom vatrom, ali samo da zaštite povlačenje svoje pješadije. Okršaj je kratko trajao i na prostoru oko Careve čuprije ostalo je oko 30 leševa njemačkih vojnika.¹¹³

Tokom te noći poginuo je Vladimir Perić Valter, sekretar gradskog komiteta KPJ za Sarajevo. Prethodno je bio u štabu 27. divizije, gdje je tražio da mu se dodijeli neka od manjih jedinica da s njima krene da spašava Električnu centralu. Štab ga je zadržavao da ne ide u tom pravcu, ali je krenuo s grupom aktivista ka Bašćaršiji. Tu je i od štaba 16. brigade takođe tražio da s njim krene neka od njenih četa. Bio je obaviješten da se u Centrali nalazi jedna četa. Poginuo je na putu od Električne centrale do fabrike duvana.

Poslije proboja pomenute njemačke grupe iz Vijećnice prestale su borbe jedinica 27. divizije u Sarajevu. Jedino je u zoru 6. aprila jedna manja grupa njemačkih vojnika, skrivena u stijenju na lijevoj obali Miljacke kod Benbaše, prisiljena da poslije kratkotrajnog otpora položi oružje. U to vrijeme se na Vijećnici već viorila jugoslovenska zastava sa petokrakom zvijezdom koju je omladina Tuzle predala 27. diviziji, oktobra 1944. godine, s amanetom da je baš tu izvjesi jedinica koja prva uđe u Sarajevo.¹¹⁴

S obzirom na slab otpor neprijatelja, štab divizije nije imao potrebu da u borbu u gradu uvodi svoju rezervu i pridodati artiljerijski divizion, pa je glavnina 19. birčanske brigade zanoćila na prostoru Faletići, Sumbulovac, Hreša, a njen 3. bataljon je ostao na položaju na Crvenim stijenama radi osiguranja drumu preko Romanije. Sutradan, u 7 časova i glavnina te brigade se prebacila u Sarajevo.¹¹⁵

U borbama za Sarajevo, 5. i noću 5/6. aprila 27. divizija je imala 1 poginulog i 5 ranjenih boraca (od toga su 3 ranjena bila iz 16. brigade).¹¹⁶

¹¹² Ahmet Donlagić, *Kroz drevne vratničke knjige u Sarajevo*, n. d., str. 721.

¹¹³ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 270.

¹¹⁴ Isto, str. 269, Ahmet Donlagić, cit. čl. n. d., str. 722. i saopštenje Miloša Zečića dato autoru januara 1983. godine.

Cio tok borbi i dejstava za oslobodjenje Sarajeva štab 27. divizije dao je u sljedećem fragmentu svog izvještaja od 21. aprila 1945. godine:

„5. IV. u 15 časova dvije trećine naših snaga započele su sa napadom na Sarajevo na liniji Čujilo Brdo — M. Glog i u nezadrživom nadržanju do 15,30 časova istog dana izbile na kapiju Sarajeva kod Vratnika, ostavljajući nepr. isturene dijelove na V. Glogu i Šiljatom brdu.

Sa Vratnika je uslijedio prodor u grad. Do 16,30 časova naša su snaga prodrle na Bašćaršiju, a po tome produžile sa daljnim prodiranjem u grad, ovlađavajući centrom grada, obalom Miljacke, Marindvorom i električnom centralom.

Tokom noći 5/6. produženo je čišćenje grada, likvidirana je Vijećnica, gdje je neprijatelj najduže pružao otpor, a 6. u. mj. do 8 časova čitav grad je bio potpuno očišćen i svuda je prestao nepr. otpor. (Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 131).

¹¹⁵ AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

¹¹⁶ Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 270 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.